

גיבוש הבנות בין הוועד למען המזרח לבין הוועד הפולני הלאומי העליון בנושא אוטונומיה לאומית ליהודי פולין בשנת 1915

מאת מרקוס זילבר

האם לא היה כל סיכוי להענקה של זכויות לאומיות או קולקטיביות ליהודים במדינה הפולנית? האם המנהיגות היהודית הובילה בעיוורון פוליטי לעבר יעד פוליטי שהיה בלתי ניתן להשגה מלכתחילה? חוקרי תולדות פולין ויהודיה תמימי דעים שלא היה סיכוי להגיע להסכם בין התנועה הלאומית היהודית לבין התנועה הלאומית הפולנית על הכרה ביהודים כמיעוט לאומי בעל זכויות לאומיות בפולין החדשה. שלמה נצר, במחקרו החלוצי, טען: 'המשמעות המופלגת שייחסו הפולנים לתביעות הלאומיות של היהודים, שראו כמפריעות לאחדות הלאומית של פולין, והסתייגותם המוחלטת מתביעות המיעוטים להכיר בזכויותיהם הלאומיות, שמו לאל את ההידברות הפולנית יהודית'.¹ משה לנדא דיבר על 'ההתנגדות הטוטאלית... מצד דעת הקהל הפולנית מימין ועד השמאל הקיצוני' להעניק זכויות לאומיות ליהודים ולממש את ההתחייבויות הבינלאומיות של פולין הנובעות מחתימתה – בעל כורחה – על אמנת המיעוטים.² עזרא מנדלסון ציין כי 'מאחר שלמעשה כל המנהיגים הפוליטיים הפולנים הסכימו על שלילת הרעיון של אוטונומיה לאומית יהודית מודרנית קשה להיות מופתע שאוטונומיה כזאת לא באה לעולם'.³ טענתו של מנדלסון מקובלת על יזי טומשבסקי⁴ ועל יולנטה זינדול.⁵ שמעון רודניצקי לא רק שהסכים עם חוסר הסיכוי להכרה שכזאת ולהענקת הזכויות הנובעות ממנה, אלא גם טען כי 'ניתן להניח ש[נציגי היהודים בסיים המחוקק] העלו עניין זה מסיבות פרוגרמטיות ותעמולתיות בידועים מראש שתביעתם אינה מציאותית'.⁶

* להלן רשימת קיצורים של הארכיונים המשמשים במאמר: אמתע" – הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי; אצ"מ – הארכיון הציוני המרכזי; AA – ארכיון משרד החוץ הגרמני; APwK – הארכיון הממלכתי בקרקוב.

1 שלמה נצר, מאבק יהודי פולין על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות, 1922–1918, תל אביב תש"ם, עמ' 151.

2 משה לנדא, מיעוט לאומי לוחם, מאבק יהודי פולין 1918–1928, ירושלים תשמ"ז, עמ' 336.

3 Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington 1983, p. 39

4 Jerzy Tomaszewski, 'Rzeczpospolita niepodległa', *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950r.)*, ed. Jerzy Tomaszewski, Warsaw 1993, p. 155

5 Jolanta Żyndul, *Państwo w państwie? Autonomia narodowo-kulturalna w Europie środkowowschodniej w XX wieku*, Warsaw 2000, pp. 95–96

6 Szymon Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warsaw 2004, pp. 83–84

[ציין – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה עב (תשס"ז)]

ההיסטוריוגרפיה הקיימת על המשא ומתן שהתקיים בין נציגי הארגונים הלאומיים היהודיים לבין נציגי הארגונים הלאומיים הפולניים על הקמת ישות מדינית-פוליטית שתקנה זכויות מייעוט ליהודיה נוטה לרוב לקבוע לשנת 1919 – השנה שבה נחתמה אמנת המיעוטים של הסכמי ורסאי לאחר תום מלחמת העולם הראשונה – את תחילת הדיונים בנושא. ואולם, למעשה הוחל במשא ומתן הזה שנים אחדות לפני כן, בראשיתה של מלחמת העולם הראשונה. עובדה זו לא זכתה להתעניינות רבה מצד החוקרים. על משא ומתן כזה אפשר היה ללמוד עד כה בעיקר ממחקרו החלוצי של אגמונט צכלין.⁷ גם צכלין לא העניק חשיבות למשא ומתן זה בין שני הצדדים ולא העריך שהוא יכול היה להניב פרות. לדידו, שלטונות גרמניה, שכבשו בזמן מלחמת העולם הראשונה את פולין, לא התייחסו ברצינות בזמן המשא ומתן הזה ואחריו למאמציהם של גורמים יהודיים לקדם כינונו של משטר אוטונומי ליהודי פולין, למרות רצונם של השלטונות לרתום את יהודי האימפריה הרוסית למאמץ המלחמתי הגרמני. קולו של צכלין מצטרף לקולותיהם של חוקרים אחרים, שהעריכו כי לא היה סיכוי להגיע להסכם בין התנועה הלאומית היהודית לבין התנועה הלאומית הפולנית על הכרה ביהודים כמיעוט לאומי בעל זכויות לאומיות בפולין החדשה.

במאמר זה אינני בא לערער על קביעות אלה במלואן אלא רק לסייגן. מאמר זה יציג מקרה מבחן שאירע באביב-קיץ 1915. טענתי היא כי בשנת 1915 נוצרו נסיבות מיוחדות שהביאו להתקרבות בין התנועה הלאומית הפולנית לזו היהודית, על בסיס תכנית מדינית שכללה אוטונומיה פרסונלית ליהודים, והדבר עורר עניין של ממש מצד גורמים בכירים בממשל הגרמני. לטענתי, הסדר מסוג זה נראה היה אפשרי בעיני הצדדים אם הוא ייעשה במסגרת אימפריאלית רב-לאומית ובתנאי שהמערכת הבינלאומית תערוב להסדר כתנאי להכרתה בישות הפוליטית החדשה. הסדר של הענקת זכויות לאומיות ליהודים היה פועל יוצא של מדיניות החוץ ולא של שיקולי מדיניות פנים. אם כן, מאמר זה יעקוב אחר המגעים בין התנועה הלאומית היהודית לבין זו הפולנית בתחילת מלחמת העולם הראשונה, יבחן את הנסיבות לכישלון המגעים ויעמוד על משמעותם.

א. שיתוף הפעולה בין הוועד למען המזרח לארגון הפולני הלאומי

מן המפורסמות הוא שמלחמת העולם הראשונה האיצה את תהליך הגיבוש הארגוני של תנועות לאומיות שונות במזרח אירופה והביאה להגברת פעילותן הפוליטית והדיפלומטית. התנועה הלאומית היהודית והתנועה הלאומית הפולנית לא היו יוצאות דופן בכך. וכך, דרך משל, בראשית המלחמה הקימו אישים ציונים בכירים בגרמניה, כמקס בודנהיימר (Max Bodenheimer, 1865–1940), פרנץ אופנהיימר (Franz Oppenheimer, 1864–1943) ואדולף פרידמן (Adolf Friedemann, 1871–1933), את הוועד הגרמני לשחרור יהודי רוסיה (Deutsches Komitee für die Befreiung der russischen Juden), ובנובמבר 1914 הוא הפך לוועד למען המזרח (Komitee für den Osten). אל הוועד הזה התקבצו יחידיו דמויות

Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im ersten Weltkrieg*, Göttingen 1969 7

מובילות מן המרכזיים שבארגוניה היהודיים של גרמניה. עקב ההרכב האנושי, שכלל דמויות ממגוון המגמות הפוליטיות, החברתיות והאידיאולוגיות בקרב יהדות גרמניה, רכש לעצמו ועד זה מעמד מרכזי בין הוועדים שפעלו למען יהודי המזרח. מטרת הוועד הייתה להגיש סיוע פוליטי ליהודי רוסיה שיימצאו בשטחי החסות של גרמניה (בשטחים שייכבשו בידי גרמניה), ובתוך כך גם לרכוש את תמיכתם ואת נאמנותם של יהודים אלה לגרמניה ולבעלות בריתה. הנחת היסוד של הוועד למען המזרח הייתה שלגרמניה וליהודים הללו יש אינטרס משותף: להזיז את גבולה המערבי של רוסיה מזרחה, כדי להרחיק ולהחליש את השפעותיה על מרכז אירופה.

בתכנית הפוליטית שגיבש הוועד לסדר האירופי החדש שלאחר המלחמה, הוא הציע להפקיע מידי רוסיה את אזוריה המערביים (תחום המושב היהודי ופולין הקונגרסאית), כדי להקים בהם מדינת חיץ ענקית בין רוסיה לבין גרמניה. הוועד הניח שמדינה זו תהיה בפועל מדינה רבת לאומים, שבה לא יהיה רוב לאף אחת מן הקבוצות האתנו-לאומיות, ולכן יישמר בה איזון מספרי עדין בין הלאומים השונים. איזון עדין כזה יבלום יומרות לאומיות פולניות מרדניות אפשריות בפזון הגרמנית, שכן המיעוטים הלא פולנים יתנגדו בכל תוקף לצירוף פזון לישות המדינית המוצעת. אנשי הוועד העריכו כי מדינה מעין זו תהיה בת ברית נוחה לגרמניה ותראה ברוסיה את אויבה העיקרי.

בתכניתו הציע הוועד למען המזרח שהמדינה העתידה תכיר הלכה למעשה ברב-לאומיותה ותעניק למיעוטיה השונים – ובכלל זה למיעוט היהודי – זכות לחיות על פי עקרונות של אוטונומיה לאומית פרסונלית. אוטונומיה לאומית זו תעוצב מבחינה פורמלית-משפטית שלא על בסיס טריטוריאלי אלא על בסיס השתייכותו הלאומית האישית של הפרט באופן בלתי תלוי במקום מגוריו.⁸ מתוך כך גם יתאפשר לכלל הקבוצות האתנו-לאומיות של המדינה להשתתף באופן שוויוני בתהליך בנייתה. הוגי התכנית העלו את החשש כי אם במקום מדינת חיץ כזאת תקום בשטחים שיופקעו מרוסיה מדינת לאום פולנית, תתמוך זו האחרונה ביסודות המרדניים הפולניים בפרוסיה תוך הישענות על רוסיה מחז גיסא, ותוך הערמת מכשולים בפני אינטגרציה שוויונית של בני המיעוטים הלא פולניים שבאזור מאידך גיסא.

8 על הוועד למען המזרח פורסם לא מעט. ראו בעיקר בויכרונותיו של מקס בודנהיימר (בתרגום מקוצר לעברית): מקס בודנהיימר, דרכי לציון – זכרונות יהודי גרמני, ירושלים תש"ג; Max Bodenheimer, 'The Story of the Hindenburg Declaration', *Herzl Year Book*, II (1959), pp. 56–77 גם: צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 138–126; Zosa Szajkowski, 'The Komitee für den Osten und Zionism', *Herzl Yearbook*, VII (1971), pp. 199–270; Jay Ticker, 'Max I. Bodenheimer: Advocate of Pro-German Zionism at the Beginning of World War I', *Jewish Social Studies*, 43 (1981), pp. 11–30; Jehuda Reinharz (ed.), *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus, 1882–1933*, Tübingen 1981, pp. 148–151; Steven Aschheim, 'Eastern Jews, German Jews and Germany's Ostpolitik in the First World War', *Leo Baeck Institute Year Book*, XXVIII (1983), pp. 355–365 והצינורות, 1918–1897, ירושלים תשנ"ז, עמ' 227–223; יפעת וייס, אתניות ואורחות – יהודי גרמניה ויהודי פולין 1940–1933, ירושלים תשס"א, עמ' 35–38.

גם התנועה הלאומית הפולנית גיבשה תכניות להסדר מחדש של האזור עם תום המלחמה. באוסטריה ארגן יוזף פילסודסקי (Józef Piłsudski, 1867–1935) את הלגיונות הפולניים, שהיו לאגדה עוד בימי פעילותו. בתחילת אוגוסט 1914 הם פלשו מגליציה לפולין הקונגרסאית בניסיון להמריד את האוכלוסייה הפולנית, כדי לקדם מהלך שיוביל לתחייתה של המדינה הפולנית. ואולם המהלך של פילסודסקי ואנשיו לא היה מקובל על רוב ההנהגה הפוליטית הפולנית בגליציה.⁹

במקביל, התארגנה באוסטריה הצמרת הפוליטית הפולנית הבכירה ביותר במסגרת 'הוועד הלאומי העליון' (Naczelny Komitet Narodowy). הוועד היה פרי של פשרה בין מפלגתית רחבה והוא כלל יסודות שונים, בעיקרם נאו־שמרניים. המנהיגות הפוליטית שהתארגנה בוועד הלאומי הפולני העליון הייתה בעלת אוריינטציה אוסטרית מובהקת והיא כרכה זה בזה את האינטרס הלאומי הפולני ואת האינטרסים הממלכתיים האוסטריים. העיקרון שהנחה אותה היה לפעול לקבלת מרב האפשרויות להשגת זכויות לאומיות ואוטונומיה לאומית לפולנים רבים ככל האפשר. מנהיגות נאו־שמרנית זו העריכה כי השגת מטרתה אפשרית רק תחת כנפי בית הבסבורג ולכן צידדה במה שכונה 'הפתרון האוסטרו־פולני' לשאלה הפולנית – משמע איחוד פולין הקונגרסאית הבלתי מחולקת עם גליציה, תחת כנפי בית הבסבורג, שבעקבותיו תיווצר 'גליציה מורחבת' שתהפוך לצלע השלישית בממלכה הדואלית של פרנץ יוזף. כך תהפוך אוסטרו־הונגריה לאוסטרו־הונגריה־פולין. הפתרון האוסטרו־פולני הזה זכה לכינוי 'הפתרון הטריאליסטי'.¹⁰

הוועד הלאומי העליון שאף להכפיף את פילסודסקי ואת לגיונותיו למרותו. באמצע אוגוסט 1914 הוא הצליח בכך. למרות זאת לא נמנעו פילסודסקי ואנשיו מליזום מדיניות של התקרבות לגרמניה, כדי לשפר את התנאים הפוליטיים שהשיג הוועד הלאומי הפולני העליון בפעילותו

9 ראו בעיקר: Michał Sokolnicki, *Rok czternasty*, London 1961; Joseph Piłsudski, *The Memoirs of a Polish Revolutionary and Soldier*, New York 1971 (reprinted from the 1931 edition), pp. 184–188; Waclaw Jędrzejewicz, *Piłsudski: A Life for Poland*, New York 1982, pp. 54–59; Andrzej Garlicki, *Józef Piłsudski, 1867–1935*, London 1995, pp. 68–74

10 הספרות על ייסוד הוועד הפולני הלאומי העליון, הרכבו ומטרותיו, ענפה ביותר. ראו למשל: Konstanty Srokowski, *NKN: Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1923; Włodzimierz Suleja, *Orientacja Austro-Polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 Listopada 1916 roku)*, Wrocław 1992, pp. 19–70; Janusz Pajewski, *Odbudowa państwa Polskiego, 1914–1918*, Warsaw 1985, pp. 72–80; Leon Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1962, pp. 23, 28; Heinz Lemke, *Allianz und Rivalität, die Mittelmächte und Polen im ersten Weltkrieg (bis zur Februarrevolution)*, Wien-Köln-Graz 1977, pp. 38–53; Jerzy Holzer and Jan Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1973, pp. 85–120; Werner Conze, *Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg*, Köln-Graz 1958, pp. 54–67; Wiktor Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: From Foreign Domination to National Independence*, New York 1984, pp. 89–91

להשגת עצמאות. בתחילת ספטמבר הורה פילסודסקי לשותפו הוותיק בפפ"ס (Polska Partia Socjalistyczna, המפלגה הסוציאליסטית הפולנית), ויטולד יודקו נרקייביץ' (Witold Jodko, 1864–1924), ולמיכל סוקולניצקי (Michał Sokolnicki, 1880–1967) המקורב אליו, להקים בשטחי פולין הקונגרסאית את 'הארגון הפולני הלאומי' (Polska Organizacja Narodowa), שמטרתו תהיה לנהל משא ומתן עם גרמניה בכל הנוגע להקמת ישות פולנית עצמאית.¹¹

כדי לגשש אחר אפשרויות של שיתוף פעולה פוליטי וצבאי עם גרמניה, שלח פילסודסקי לברלין בספטמבר 1914 את שני חברי הארגון הפולני הלאומי יודקו נרקייביץ' וולאדיסלב שיקורסקי (Władysław Sikorski), שהיו באותם הימים מקורבים מאוד למרשל הפולני, ונלהבו לשותף פעולה עם גרמניה.¹² בתיווכו של וויצ'ך קורפנטי (Wojciech Korfanty, 1873–1938), מנהיג הפולנים בשלזיה, ניהלו שני אישים אלה סדרת פגישות עם אנשי הממשל הגרמני – במשרד החוץ, במשרד הפנים, בפרלמנט ובמערכות העיתונות. ואולם פניהם הושבו ריקם בחלונות הגבוהים של משרדי הרייך – במשרד הפנים ובמשרד הרייך-הקנצלר.¹³ יש להזכיר כי אף לא אחת מדרישותיהם הלאומיות של המנהיגים הפולנים בגרמניה בשבועות הראשונים של המלחמה נענתה, מלבד הישגים שוליים.¹⁴ כל ההפצרות לבטל את החוקים האנטי פולניים בפרוסיה לא נענו.¹⁵

תיעוד הגנוז בארכיון הציוני המרכזי שלא נעשה בו שימוש עד כה במחקר מראה כי המשא ומתן בין הוועד היהודי לבין הנציגים הפולנים המעסיק אותנו במאמר זה החל בתקופה זו. לאחר הכישלון שנחלו בזירה הפוליטית הבכירה בגרמניה, הגיעו יודקו נרקייביץ' ושיקורסקי אל הוועד היהודי בראשות אופנהיימר. הקשר נוצר כנראה באמצעות אופרסדורף.¹⁶ (Hans Gregor v. Oppersdorf, 1866–1935), חבר הרייכסטג הגרמני ובית הנבחרים העליון של הפרלמנט הפרוסי, שמאותו רגע היה מעורב במשא ומתן בין הוועד היהודי לבין הגורמים הפוליטיים הפולניים.

11 למקה, שם, עמ' 73–76; קונצה, שם, עמ' 57–58; גרליצקי (לעיל, הערה 9), עמ' 71–72; סוקולניצקי (לעיל, הערה 9).

12 למקה, שם. וראו גם חיבורו הקלסי של קומרניצקי: Titus Komarnicki, *Rebirth of the Polish Republic: A Study in the Diplomatic History of Europe, 1914–1920*, Melbourne–London–Toronto 1957, pp. 108–115 and notes

13 קומרניצקי, שם, עמ' 108–115; למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 76–81; גרליצקי (לעיל, הערה 9), עמ' 74–75.

14 כמו מינוי, בתחילת המלחמה, של ליקובסקי (Edward Likowski, 1840–1915) לכס הארכי-הגמונות של פוזן-גנסן (Posen-Gnesen), שלא היה מאויש שמונה שנים. ב-8 באוגוסט 1914 נתקבל ליקובסקי אצל הקיסר וילהלם השני והוא סיפר לו על כוונתו לחדש את קיומה של פולין. מינוי נחשב לאיתות חיובי מצד הרייך הגרמני לנוכח דרישות לאומיות פולניות שהושמעו באותה העת. ראו: קונצה (לעיל, הערה 10), עמ' 61–63; למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 63, 66–68, 160.

15 קומרניצקי (לעיל, הערה 12); למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 63–68; Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, London 1967, pp. 138–141

16 קתולי משלזיה היה חבר ה'צנטרום' עד 1912 ומאז ציר עצמאי (ללא השתייכות לסיעה פרלמנטרית כלשהי).

ב־25 בספטמבר 1914 נפגשו יודקו נרקייביץ', קורפנטי ושיקורסקי עם ארבעה מחברי הוועד היהודי: אופנהיימר, בודנהיימר, אלפרד קלה (Alfred Klee, 1875–1943) וריכרד ליכטהיים (Richard Lichtheim, 1885–1963). מטרת המפגש הוגדרה כשיחה על 'אפשרות לשיתוף פעולה בין שני חלקי האוכלוסייה הגדולים [הפולנים והיהודים] השואפים לשחרור רוסיה המערבית'.¹⁷ יודקו נרקייביץ' הדגיש כי למרות האיבה וחוסר האמון ששררו בין הפולנים לבין היהודים, יש בסיס לשיתוף פעולה כזה – התנגדותן של שתי האומות לאימפריה הרוסית: 'קריעת המחוזות המערביים והזרז מערביים מרוסיה תואמת הן את האינטרס היהודי הן את האינטרס הפולני'.¹⁸ מדובר היה באזוריה המערביים של האימפריה הצארית: בליטא-ביילורוסיה ובאוקראינה בנוסף לפולין הקונגרסאית. אופנהיימר ובודנהיימר הסכימו עם הנחתו של יודקו נרקייביץ', אך התנו את שיתוף הפעולה בין שני הצדדים 'במידה שבה הצד הפולני יכבד את הזכויות הדתיות והלאומיות של היהודים'.¹⁹ הם הזכירו את הצורך לדון הן בסוג הביטחונות ובמידת האוטונומיה שיינתנו ליהודים, הן בתפקידיהן של הקוריות הלאומיות ושל הגופים המייצגים את בני האומות השונות.²⁰ נציגי הוועד לשחרור יהודי רוסיה התייחסו גם לגודל המדינה הפולנית העתידה לקום. הם טענו ש'הקמת מדינת לאום פולנית קטנה אינה אפשרית ואף אינה רצויה'.²¹ בנימוקיהם התייחסו לסוגיות של מדיניות חוץ ושל מדיניות פנים של המדינה העתידה לקום: הרצון להתייצב נגד ה'מזרח' העוין מחד גיסא, וההכרה בכך שכל שהמדינה תהיה קטנה יותר כך תחמיר בה המתיחות הפנימית בין יהודים לפולנים מאידך גיסא. בנוסף לכך ציינו שמדינה קטנה עלולה להגביר את הלחצים להתבוללות של האוכלוסייה היהודית. וכך, 'הן האינטרס היהודי הן זה הפולני הן זה של מעצמות המרכז [מכתיבים] שהמדינה העתידה לקום תהיה גדולה ככל האפשר, ותשתרע מן הים הבלטי ועד לים השחור'.²² יודקו נרקייביץ' הסכים שאכן מדינה גדולה היא אינטרס פולני.²³ עם זאת, הכול הבינו כי אין כל טעם להמשיך לדון בסוגיית הגודל המדויק של המדינה במסגרת המגעים בין היהודים לפולנים, שכן עניין זה היה תלוי רובו ככולו במהלך המלחמה ובהחלטות ועידת השלום העתידית. בתום הדיון הגיעו שני הצדדים להבנה משותפת בנקודות הבאות:

17 הארכיון הצינוני המרכזי – ירושלים (אצ"מ), A142/95a, Protokoll der Sitzung vom 25 September 1914

18 שם, שם. בהערה זו יש עניין מיוחד, מפני שיודקו נרקייביץ' היה מודע להתנגדות שעוררה בקרב הבונד הקריאה לניתוק חלקיה המערביים של רוסיה. ראו: Joshua Zimmerman, *Poles, Jews, and the Politics of Nationality: The Bund and the Polish Socialist Party in Late Tsarist Russia 1892–1914*, Madison 2004, pp. 27, 148–150, 198–212. התנגדותם של חוגים הנוטים לצינונות לפירוקה של רוסיה הייתה ידועה אף היא. ראו: דוד אנגל, 'השאלה הפולנית והתנועה הצינונית – הויכוח על השלטון העצמי בערי פולין הקונגרסאית, 1910–1911', גלעד, יג (תשנ"ג), עמ' נט–פב.

19 אצ"מ (לעיל, הערה 17).

20 שם, שם.

21 שם, שם.

22 שם, שם.

23 שם, שם.

1. בהתאם לאינטרס המשותף ליהודים ולפולנים, הם שואפים לקריעת כמה שיותר מחוזות מערביים מהאימפריה הצארית.
2. בקהיליה (Gemeinwesen) העתידה לקום יבטחו חוקתית הזכויות הלאומיות והדתיות של המיעוטים.²⁴

כדי שיהיה ברור שהיהודים יוכרו כמיעוט לאומי, צוין בנוסח ההבנות כי 'מובן מאליו שהאומה היהודית והדת [היהודית] ייהנו מזכויות המיעוטים'.²⁵

מבחינה רעיונית היה כאן שינוי ראוי לציון בעמדת הפולנים בהשוואה לעמדתם בטרם פרוץ המלחמה, שכן הפעם הסכימו להעניק זכויות לאומיות ליהודים. היה כאן ביטוי לאותה מגמה שהתפתחה בתחילת המאה בקרב מקצת חברי הפפ"ס (ובכללם פילסודסקי), שנטתה להרחיב את זכויותיהם הקולקטיביות של היהודים, מגמה שנבלמה בקרב אנשי הפפ"ס אחרי הפילוג עם אגפה השמאלי.²⁶

ב. המהלכים לגיבוש ההבנות בין שני הוועדים (ינואר-פברואר 1915)

נציגי הוועד למען המזרח והוועד הלאומי העליון שהשתתפו בישיבה ב-25 בספטמבר 1914 החליטו להמשיך בשיחות. בינתיים החליט, כאמור, הארגון הפולני הלאומי שבהנהגת פילסודסקי להסתפח לוועד הלאומי העליון, ושניים מאנשי פילסודסקי מונו לתפקידי מפתח בוועד: שיקורסקי מונה לראש המחלקה הצבאית של הוועד ומיכל סוקולניצקי למזכיר הכללי שלו.²⁷

בינואר 1915 נשלחו לברלין מטעם הוועד הלאומי העליון סוקולניצקי ואיגנצי רוזנר (Ignacy Rosner, 1865-1926). האחרון נמנה עם הבולטים שבפובליציסטים השמרנים בגליציה המערבית, חבר בפרלמנט בווינה ויועץ מיניסטריאלי של השר שעסק בענייני גליציה. השניים עשו בגרמניה נפשות למען הפתרון האוסטרו-פולני.²⁸ הם נפגשו עם פוליטיקאים ואנשי ציבור

24 שם, שם.

25 שם, שם.

26 משה מישיקנסקי, 'בין הבונד הישן לבונד הפולני', גלעד, יג (תשנ"ג), עמ' קכח-קכט; צימרמן (לעיל, הערה 18), עמ' 168-166, 186, 265; Joshua Zimmerman, 'Józef Piłsudski and the "Jewish Question" 1892-1905', *East European Jewish Affairs*, XXVIII (1998), pp. 87-107. לזכור כי יודקו נרקיביץ' לא מנה את היהודים בין האומות הזכאיות לשוויון, כאשר טען בשנת 1894 כי כדי להפוך את התכניות הסוציאליסטיות לאטרקטיביות לכל תושבי המרחב של פולין הישנה יש להבטיח 'שוויון מלא לכל האומות (=המיעוטים הלא פולנים) וזכות לקבוע את עתידן הפוליטי'. ראו: צימרמן (לעיל, הערה 18), עמ' 32-33. עמדתו החדשה הזאת של פילסודסקי ביטאה את הנכונות הפולנית לכלול את היהודים בין הקבוצות הזכאיות לזכויות קולקטיביות, אם מסיבות טקטיות, אם מסיבות אסטרטגיות. מגמה זו באה לידי ביטוי בשנים 1902-1905 בקרב אינטלקטואלים רבים חברי הפפ"ס, שנטו להכיר ביהודים כלאום. ראו: צימרמן, שם, עמ' 165-190.

27 גרליצקי (לעיל, הערה 9), עמ' 77.

28 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 23.1.1915, 13.2.1915; אצ"מ, A/161, בילינסקי אל אופנהיימר, 28.2.1915; אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 28.1.1915. וראו: Janusz Sibora, *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warsaw 1998, pp. 62-63. (לעיל, הערה 10), עמ' 106.

בולטים מאוד בברלין וחידשו את הקשרים שהתוו יודקו נרקייביץ' ושיקורסקי בספטמבר. רוזנר ושותפו התרשמו כי הרשויות הגרמניות בברלין נוטות יותר לפתרון של מדינת חיץ מאשר לפתרון האוסטרו-פולני, וכי הם מתכננים סיפוח של שטחים שונים של פולין הקונגרסאית לגרמניה.²⁹ בחיפוש אחר גורם שישכנע את שלטונות גרמניה בצדקת הפתרון האוסטרו-פולני הגיע רוזנר אל גורם יהודי: הוועד למען המזרח. גם הפעם היה אופרסדורף השושבין למפגש.³⁰

אנשי הוועד למען המזרח ייחסו חשיבות מרובה למשא ומתן עם האוסטרו-פולנים. הם העריכו שהוא רלוונטי לאור כישלון המשא ומתן על הסכם שלום נפרד בין גרמניה לרוסיה,³¹ וכי הוא יאפשר לעקוף את האדמיניסטרציה הגרמנית החדשה בשטחים הכבושים, שמנתה בסוף דצמבר 1914,³² והצטיירה כמסתייגת משיתוף פעולה עם אנשי הוועד.³³ אף שמשמעות הדבר הייתה סטייה מן התכנית הראשונית של הוועד היהודי, להקמת מדינת חיץ רב לאומית בין גרמניה לבין רוסיה, נטה פרידמן, אחד מבכירי הוועד, לקבל את הפתרון האוסטרו-פולני, שכן במסגרת ישות מדינית ורב לאומית כמו אוסטריה יגדלו סיכויי היהודים לזכות בהכרה כלאום.³⁴ בתחילת 1915 התנהלו מספר שיחות חסויות בין אנשי הוועד למען המזרח לבין רוזנר, בתיווכו של אופרסדורף ובנוכחותו.³⁵ נקודת המוצא הייתה ההסכמות שהושגו בפגישות שנערכו בין אנשי הוועד היהודי לבין יודקו נרקייביץ', קורפנטי ושיקורסקי ב-25 בספטמבר 1914. בשיחות הנוכחיות עם אנשי הוועד היהודי הציג רוזנר את התמיכה הציבורית שלו – הוועד הלאומי העליון, על מרכיביו הפוליטיים (שמרנים, סוציאליסטים ועממיים), והדגיש את עמדתם האוהדת כלפי מעצמות המרכז לעומת החוגים האנדקיים הרוסופיליים. הוא גם הציג באותן פגישות את הדרישות של האוסטרו-פולנים לגיבוש פולין אוטונומית בגבולות מורחבים שתהיה מקושרת עם אימפריית פרנץ יוזף. פרידמן, אופנהיימר והרמן שטרוק (Hermann Struck, 1876–1944), שייצגו את הוועד למען המזרח, הדגישו את דרישתם העיקרית של היהודים: לזכות בהכרה בזכויותיהם הלאומיות, ובתוך כך לזכות באוטונומיה בענייני לשון וחינוך. כמו כן, היהודים העלו דרישות לקדסטר לאומי יהודי (רשימות בוחרים ואזרחים על פי שיוך לאומי) שיבטיח ייצוג יחסי של המיעוט הלאומי היהודי, בדומה למיעוטים האחרים

29 למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 119; סיבורה, שם, עמ' 106.

30 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 26.1.1915.

31 שם, 16.2.1915.

32 שם, 21.4.1915.

33 שם, 13.2.1915. וראו גם שם, 26.2.1915.

34 שם, 21.4.1915.

35 שם, 26.1.1915, 13.2.1915; אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 28.1.1915; אצ"מ, A/161, בילינסקי אל אופנהיימר, 28.2.1915. מן התיעוד המובא כאן עולה שאופרסדורף נטה לפתרון אוסטרו-פולני. לא כך עולה מן השיחה שהוא קיים עם קורט ריזלר (Kurt Riezler), מזכירו הפרטי של הקנצלר, באמצע מרס, שבה דרש לספח את מחציתה של פולין לגרמניה. אמנם ניתן להסביר את הסתירה בכך שהוא חשב לספח לפרוסיה את מחצית פולין ובמחצית השנייה להפעיל את הפתרון האוסטרו-פולני, ואף על פי כן עמדתו תמוהה. ראו: Kurt Riezler, *Tagebücher, Aufsätze, Dokumente: Eingeleitet und herausgegeben von Karl Dietrich Erdmann*, Göttingen 1972, p. 258

במוסדות הנבחרים; ודרישות לממשל פרלמנטרי דו-קאמרלי, שבו תבוא לידי ביטוי האוטונומיה הלאומית הפרסונלית במדינה העתידה לקום.³⁶

בשלב מסוים של השיחות סברו אישים אוסטרו-פולנים מרכזיים בווינה שהגיעה העת לנהל את המשא ומתן בדרג גבוה יותר. בסוף פברואר 1915, ימים ספורים לאחר שפרש מתפקידו כשר אוצר של אוסטריה, זימן אליו ליאון בילינסקי (Leon Biliński, 1846–1923), ראש החוג הפרלמנטרי הפולני בווינה, את בכירי הוועד למען המזרח.³⁷ בתחילת מרס אותה שנה נסעו חברי הוועד היהודי לווינה בראשות אופנהיימר, בעקבות הזימון של בילינסקי, כדי לקיים שיחות עם חברי החוג הפרלמנטרי ועם חברי הוועד הלאומי הפולני העליון (*Naczelny Komitet Narodowy*).³⁸ אופרסדורף תכנן להצטרף לחברי הוועד למען המזרח כמתווך אך לא קיבל בתחילה אישור ממשרד המלחמה הגרמני לכך, ולמרות זאת הצטרף אליהם באיחור של כמה ימים, כנראה לאחר שהתקבל האישור המבוקש. דבר זה מצביע הן על כך שמשרד המלחמה הגרמני ידע על המפגש, הן על כך שייחס חשיבות להרכב המשלחת למשא ומתן עם האוסטרו-פולנים.³⁹

במפגש בווינה ב-6 במרס 1915 כבר סוכמו העקרונות המרכזיים שעליהם התבססו ההבנות הראשונות בין נציגי הוועד היהודי לבין נציגי הוועד הפולני.⁴⁰ ההבנות נוסחו בטיטת חוק שהסדיר את מעמדם של המיעוטים הלאומיים בישראל הפוליטית העתידה לקום ושיקפו את הפתרון האוסטרו-פולני. החוק המוצע עתיד היה לחול על פולין הקונגרסאית ועל גליציה, שיאוחדו לאלתר לאחר שהראשונה תיפול בידי מעצמות המרכז. משלב זה של המשא ומתן ואילך כבר לא דובר על שטחים ממזרח לפולין הקונגרסאית (ליטא, ביילורוסיה ואוקראינה).⁴¹

ג. ההבנות והמחלוקות סביבן

על סיכום ההבנות שהושגו במרס 1915 בין הוועד למען המזרח לבין הוועד הפולני הלאומי העליון אפשר היה ללמוד עד כה רק ממחקרו של אגמונט צכלין. במחקרו התבסס צכלין בעיקר על דיווחי הוועד למען המזרח לרשויות הגרמניות בברלין. כפי שלמדנו ממחקרו, היו ההבנות מבוססות על שלושה עקרונות: האחד – איחוד גליציה ופולין הקונגרסאית בישראל

- 36 אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 28.1.1915; אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 15.2.1915.
 37 יומן פרידמן, שם, 2.3.1915; אצ"מ, A/161, בילינסקי אל אופנהיימר, 28.2.1915; אצ"מ, A15/VIII/3, בילינסקי אל בודנהיימר, 28.2.1915.
 38 יומן פרידמן, שם, 7.3.1915, 14.4.1915; אצ"מ, A15/VIII/3, גץ לבודנהיימר, 10.3.1915. על הוועד הלאומי הפולני העליון ראו: למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 38–46; פייבסקי (לעיל, הערה 10), עמ' 75–79; הולצר ומולנדה (לעיל, הערה 10), עמ' 96–120, 461–463.
 39 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 7.3.1915.
 40 הארכיון הממלכתי בקרקוב (APwK), 6.3.1915, Protokoll, 147, NKN; אצ"מ, A15/VIII/11: Der 'Bericht zum Protokoll vom 8 Maerz...'. מסמך אחרון זה נוסח כנראה ב-11 במרס 1915.
 41 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 144–145; וראו: אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 17.3.1915, APwK, 147, NKN, פרוטוקול, 6.3.1915.

פוליטית תחת כנפי בית הבסבורג, שלאזרחיה יובטחו שוויון זכויות מלא וחופש התפתחות ללא הבדל גזע, שפה ודת; השני – מדיניות הפולניזציה שנוסתה בגליציה כלפי היהודים תחת השליטה האוסטרית בטרם פרוץ המלחמה תבוטל לאחר צירוף פולין הקונגרסאית לגליציה; השלישי – לכל המיעוטים הלאומיים (והיהודים בכלל זה) יוענקו הכלים הממסדיים והחוקיים כדי שיוכלו לקדם את התפתחותם התרבותית והלשונית.⁴²

המבנה הממסדי הארגוני היה לב לפן של ההבנות. בקשר לכך הוצע להקים מערך של קורפורציות משפטיות-ציבוריות ('קהילות', בלשון ההצעה), אחת לכל מיעוט, שיהיו אחראיות למגוון השירותים שיוענקו לאזרחים בתחומי החינוך והתרבות. אזרחי המדינה יירשמו בקדסטר של הקהילייה (רשימת האזרחים הנמנים עמה) על סמך הכרזותיהם. חופש הבחירה בקהילייה יעוגן בחוקה. כל אזרח יקבל ממנה שירותים ולמימונם ישלם את מסי הקהילייה. השירותים שהיא תעניק יהיו בעיקר בעניינים תרבותיים וחינוכיים. באמצעות כספי המסים שכל קורפורציה תגבה מחבריה היא תקים רשת של בתי ספר יסודיים וגבוהים ומוסדות תרבות (תאטרונים, מוזאוני וכדומה), תממנם, תחזיקם ותטפחם. במקביל, הוסכם להפריד הפרדה מוחלטת בין ענייני הדת לבין ענייני הקהילייה. הסכמה זו באה לקרב את החוגים של 'הפולנים בני דת משה', כדי שיוכלו להשתייך לדת היהודית בלי להימנות עם הקדסטר הלאומי היהודי.

ההנהגה של כל אחת מן הקורפורציות של המיעוטים הלאומיים תהיה מורכבת מועד עליון (Oberste Rat), שייבחר באופן דמוקרטי בבחירות פנימיות וסודיות בידי חברי הקהילייה. המבנה הבירוקרטי של הקהילייה ישקף את צרכיה. לפקידה יוענק מעמד של עובדי מדינה. כל אחד ואחד מן הוועדים העליונים יגיש לממשלה רשימה של שלושה מועמדים לאיש משרת הרפרנט לענייני החינוך של קהילייתו במשרד החינוך, ומתוכם ייבחר אחד. מעמד הרפרנט יהיה לזה של ראש אגף במשרד החינוך – פקיד בכיר הכפוף לדרג הפוליטי. על שר החינוך להיעזר בו בדיונים הפרלמנטריים והמשרדיים הנוגעים לענייני קהילייתו. מתוקף תפקידו תהיה לרפרנט זכות להיות נוכח בישיבות הוועד העליון של קהילייתו.⁴³ הפולנים הבטיחו לכל חברי הקהיליות השונות שוויון בעת הבחירות לרשויות. כמו כן הובטח כי לקהיליות יהיה 'ייצוג יחסי בהתאם למספר חברי הקהילייה בבית העליון של פרלמנט המדינה, אם וכאשר יוקם'.⁴⁴ לא נקבע אופן הבטחת הייצוג הזה.

ואולם, מעיון במגוון רחב יותר של מקורות, ששרדו באוספים בארכיונים יהודיים ופולניים, עולה כי תמונת המשא ומתן על ההסכמות והמחלוקות אינה זהה לדיווח שמסר הוועד למען המזרח לרשויות הגרמניות. עיון במקורות מגוונים אלה מצביע דווקא על הקשיים שעמם התמודדו הצדדים במשא ומתן ועל התפקיד שנועד לגרמניה בקביעת ההבנות לאור הקשיים שעורר תפקיד זה.

הפגישה הראשונה בווינה התקיימה, כאמור, ב־6 במרס. פרידמן כינה אותה 'קדם ועידה'

42 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 144-147. ראו גם: NKN 147, שם.

43 צכלין, שם, עמ' 145.

44 שם, עמ' 145. הוא התבסס על ארכיון משרד החוץ הגרמני (AA), AA WK No 11 Adh 2 Bd 4, Oppersdorff to von Bergen, 23.3.1915

(Vorkonferenz).⁴⁵ בפגישה ראשונה זו נטלו חלק מטעם הפולנים בילינסקי ולדיסלב יבורסקי (Władysław Jaworski, 1865–1930), נשיא הוועד הלאומי העליון. מטעם היהודים נכחו אופנהיימר ומוריץ סוברנהיים (Moritz Sobernheim, 1872–1933), אחד מבכירי הוועד למען המזרח שזוהה עם האגף הליברלי בוועד.⁴⁶ באותה 'קדם ועידה' עוצבה המסגרת המרכזית של המשא ומתן. וכך רשם יבורסקי ביומנו: 'הם (=אופנהיימר וסוברנהיים) תבעו לכלול בחוקה הפולנית קביעה שהיהודים יקבלו בתי ספר לעצמם שז'רגון ישמש בהם שפת לימוד. הסכמנו [לתביעת היהודים] בתנאי שיתמכו במדינה פולנית ויסרבו לאשר סיפוחו של חלק כלשהו של פולין הקונגרסאית לפרוסיה'.⁴⁷ בפרוטוקול הפגישה מ-6 במרס, ששרד בארכיון של הוועד הלאומי העליון בקרקוב, נרשמה התחייבותו של הצד הפולני בוו הלשון: 'יו"ר החוג הפרלמנטרי הווינאי ונציגי הוועד הלאומי העליון מתחייבים לעשות ככל יכולתם למען הכללת העקרונות [האוטונומיסטיים] בחוקה של הקהילייה הפולנית החדשה'.⁴⁸ לעומת זאת, בראש הסיכומים של אותו מפגש נרשם כי ההסכמות יהיו תקפות 'אם... גליציה תאוחד עם פולין הקונגרסאית בגבולותיה מ-1815 במסגרת המונרכיה ההבסבורגית'.⁴⁹ אלה היו שניים מן העקרונות המרכזיים שליוו את המשא ומתן כולו: הראשון, הענקת זכויות קולקטיביות ליהודים, בעיקר בענייני חינוך ותרבות; השני, איחוד של פולין הקונגרסאית כולה, עם גליציה, תחת כנפי בית הבסבורג. עיקרון שלישי, לא פחות חשוב, היה שהרייך הגרמני יהיה ערב לכך שפולין תעניק לכל אלה המדברים 'גרמנית ובדיאלקט הגרמני את מלוא האפשרויות לשמור על התפתחות שפתם ותרבותם'.⁵⁰

מן המשא ומתן שתואר כאן ועוד יתואר בהמשך עולה, בניגוד למה שהעריך צכלין, כי העיקרון של הערבות הגרמנית מילא תפקיד מרכזי מאוד בהבנות בין שני הצדדים. הוא זה שהכתיב במידה לא מבוטלת את המשך המשא ומתן בין שני הצדדים והשפיע השפעה מכרעת על תוצאותיו. הוועד למען המזרח חיפש דרך להבטיח את שוויונם הלכה למעשה של המיעוטים הלאומיים, והמיעוט היהודי בכלל זה, בחייה הציבוריים של המדינה העתידה לקום. אנשיו העריכו כי הצד הפולני יעניק את הזכויות שדרשו היהודים רק אם הדבר ייכפה עליו (בידי גרמניה) ולא מתוך רצון לשאת חן בעיני כל אורחיה הפוטנציאליים של הישות המדינית, ובכללם בני המיעוטים, או מתוך רצון לרכוש לגיטימציה ויחס קונפורמי לשלטונם. כפי שנראה בהמשך, לסוגיה זו יש משמעות רבה מעבר לנקבע כאן, שכן ההכרה בצורך להעניק זכויות

45 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 7.3.1915.

46 שם, שם.

47 Władysław Leopold Jaworski, *Diariusz 1914–1918, wybór i opracowanie Michał Czajka*, Warsaw 1997, p. 33

48 APwK, NKN, 147, פרוטוקול, 6.3.1915.

49 שם, שם.

50 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 144–147. ראו גם: APwK, NKN 147, פרוטוקול, 6.3.1915; אופרסודורף לפון ברגן (לעיל, הערה 44). ימים אחדים לאחר מכן ביקשו אנשי הוועד למען המזרח להוסיף לנוסח ההבנות את המילה 'יידיש', להבהרה חד משמעית של הביטוי 'דיאלקט גרמני'. הפולנים קיבלו זאת ללא כל הסתייגות (שם, שם).

למיעוטים שלא כתוצאה מצורכי מדיניות הפנים אלא לצורך מדיניות החוץ תחזור ותעלה פעמים נוספות במהלך המלחמה – ובעיקר אחריה.

זה היה הסכם של תן וקח: הסחורה שהפולנים היו צריכים להביא הייתה הענקה של אותן זכויות קולקטיביות, ואילו היהודים היו צריכים לפעול להכללת פולין הקונגרסאית כולה באימפריית פרנץ יוזף. האמצעי שהוועד היהודי היה צריך לנקוט כדי לממש את התחייבותו היה ברור לשני הצדדים: לשכנע את גרמניה בכדאיות ההסדר. חוסר השוויון בהישג שכל אחד מן הצדדים היה צריך להביא בולט למדי. אם הפולנים היו צריכים לספק משהו שבמידה זו או אחרת היה בכוחם לספק, הרי שהוועד היהודי היה צריך להשיג דבר שהיה הרבה מעבר ליכולתו. חוסר איזון זה נותן ביטוי לדימוי של הוועד הפולני על עצמת היהודים ועל יכולתם לספק סחורה שאפילו אוסטריה על תעצומותיה לא הייתה מסוגלת להגיע אליו. זרע הכישלון נזרע כבר אז.

כעבור יומיים, ב־8 במרס, התכנסו הצדדים שוב בהרכב מורחב וניסחו נוסח ראשון של ההבנות, בהתאם לעקרונות שנקבעו.⁵¹ הצד הפולני התעקש על ניסוחים שישקפו את האופי הפולני של הישות המדינית המוצעת וכן את התנאי שפולין הקונגרסאית כולה, בגבולות של 1815, תצורף לגליציה.⁵² ההבנות העולות ממחקרו של צכלין, שצוינו לעיל, משקפות את השלב הזה של המשא ומתן. יש להדגיש שההבנות היו מרחיקות לכת הן מנקודת הראות של הוועד הפולני הן מנקודת הראות של הוועד היהודי. זו הסיבה לכך שהוועד למען המזרח הביע את הסכמתו העקרונית להן אף שמידת התחייבותו לא תאמה את יכולתו.⁵³

הלכך התכנסו חברי הוועד למען המזרח בינם לבין עצמם כדי לנסח הצעת נגד הנוגעת לשתי המחלוקות המרכזיות: סוגיית השטחים וסוגיית 'פולניותה' של הישות המדינית העתידה לקום. המחלוקת הראשונה, המרכזית, נגעה לשטחה של פולין. נציגי היהודים דרשו שהמזרח יהיה תקף גם אם תביעותיו הטריטוריאליות של הצד הפולני לא יתממשו במלואן.⁵⁴ הערכת אנשי הוועד למען המזרח הייתה כי גרמניה לא תעביר את כל פולין הקונגרסאית לידי אוסטריה מבלי לערוך תיקוני גבול. עקב כך, העיר אופרסדורף, עדיף להימנע משימוש במושג 'פולין הקונגרסאית'.⁵⁵

המחלוקת השנייה נגעה לאופי הפולני של הישות הפוליטית המתוכננת. למחלוקת זו היו מספר היבטים. הראשון, עניין ההשתייכות לקהילות. הוועד היהודי – ובמיוחד בודנהיימר ופרידמן – דרש שכל אזרח יחויב להשתייך לקהילייה כלשהי, בניגוד לדרישת הפולנים שתבעו זאת רק ביחס לבני המיעוטים. הפולנים שאפו ליצור ישות פולנית בהגדרתה ולא רק

51 לתאריך 8 במרס ראו: אצ"מ, סיכום מ־11.3.1915; וראו גם: אופרסדורף לפון ברגן (לעיל, הערה 44).

52 הפולנים מוכנים להסכים, רשם אדולף פרידמן ביומנו, 'אבל רק אם כל פולין הקונגרסאית תאוחד עם גליציה'. ראו: אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 10.3.1915.

53 אצ"מ, A15/VIII/3, גץ לבודנהיימר, 10.3.1915.

54 אופרסדורף לפון ברגן (לעיל, הערה 44); אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 11.3.1915; אצ"מ, A15/VIII/11 (לעיל, הערה 40).

55 אצ"מ, A15/VIII/7: Das Telefonische Gespräch zwischen Prof. Sobernehim und Graf Oppersdorff am 16. März 1915

שהפולנים ייהנו בה מאוטונומיה לאומית פרסונלית. חברי הוועד היהודי מצדם רצו למנוע מקרים שבהם יחיד שיפרוש מקהילייה מסוימת מבלי שהצהיר על קהילייתו החדשה יצטרף אוטומטית לרוב הפולני ויצמצם בכך את משקלו של המיעוט. בנוסף לכך, הם חששו שבהיעדר קהילייה פולנית נפרדת שתממן את ענייני החינוך והתרבות הפולניים יוטל מיסוי כפול על חברי קהילות המיעוט: הן למימון צורכיהם התרבותיים והחינוכיים הן מסים כלליים, שישמשו גם למילוי צרכיו התרבותיים-החינוכיים של הרוב הפולני. דבר זה יפלה לרעה את אזרחי המיעוט ויבטל ממד מרכזי בשוויון המעשי של בני המיעוטים.⁵⁶

היבט שני באופייה של המדינה נגע בסוגיית השוויון בייצוג: האם ייעשה באמצעות בחירות יחסיות או באמצעות קוריות לאומיות (אזורי בחירה לפי ההשתייכות לקהילייה הלשונית-התרבותית, כאשר לכל קהילייה יובטח מספר מושבים תואם את משקלה הדמוגרפי)? חברי הוועד הלאומי העליון סברו שעניין הקוריות הלאומיות יעורר התנגדות חריפה באגפים שונים של התנועה הלאומית הפולנית, וזו עלולה לסכל את ההבנות שכבר התקבלו.⁵⁷

היבט שלישי של המחלוקת על האופי של הישות הפוליטית היה בשאלת השפה. הפולנים סירבו להכיר בשוויון כל השפות. הם דרשו שפולנית תהיה שפת המדינה וכך יודגש אופייה הפולני. כך, דרך משל, הם דרשו שהדיונים בבתי המשפט יתנהלו בשפה הפולנית אפילו באותם המקומות שבהם היו היהודים רוב התושבים. לעומתם ביקשו חברי הוועד היהודי לקבוע את מעמד השפה בהתאם למשקל הדמוגרפי של האוכלוסייה המקומית בכל מקום ומקום. וכך בריכוזים העירוניים, שבהם רוב האוכלוסייה היה יהודי, תוכר היידיש כשפה רשמית בצד השפה הפולנית. לבקשה זו הייתה חשיבות מיוחדת לנוכח העובדה שמוסדות הממשל היו מרוכזים בערים הגדולות.⁵⁸

המכשולים הללו חושפים את הקושי של כל אחד מן הצדדים להבין את צרכיו העמוקים של הצד שכנגד. חברי הוועד למען המזרח התקשו לראות בישות הפוליטית העתידה לקום מדינה פולנית, שבה הרוב הפולני יממש את זכויותיו הלאומיות, ובכך חשפו את חוסר נכונותם לסטות מן התכניות המקוריות שלהם בדבר מדינה רבת לאומים. הוועד הפולני העליון, מצדו, הסכים לכך שלקראת בניית המדינה לא תיכפה על המיעוטים פולניזציה כתנאי להשתלבותם במוסדות הממלכתיים. עם זאת, הוא התקשה להעניק שוויון מעשי מוחלט לבני המיעוטים, להכיר בשוני הלשוני-התרבותי של האזרחים העתידיים של המדינה, ולפעול למען שוויון פורמלי ומעשי בכל תחומי החיים הציבוריים. הוועד הפולני סירב לוותר על הבכורה הפולנית. האופי הפולני של המדינה עמד בעיני הוועד הפולני מעל לצורכי כלל אזרחיה, הפוטנציאליים והממשיים, אף שלכאורה התחייב להעניק שוויון זכויות מלא ומוחלט למיעוטים הלאומיים, שכן הניח שרק רובם יגדירו את עצמם כשייכים לכלל האתנו-לאומי 'הפולני'. הקושי להגיע לפשרה בין שני הצדדים נבע גם מכך שהניסוחים שהציע כל צד לצד שכנגד

56 אפרסדורף לפון ברגן (לעיל, הערה 44); אצ"מ, A15/VIII/11 (לעיל, הערה 40); וראו: אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול מ-17.3.1915.

57 אפרסדורף לפון ברגן, שם; אצ"מ, A15/VIII/11, שם.

58 שם, שם.

היו כבר הם פרי של פשרה פנימית בכל אחד מן הצדדים. במחנה היהודי ניצב מצד אחד רוברט שטריקר (Robert Stricker, 1879–1944), מן המשפיעים בקרב הציונים הווינאים והאיש המרכזי בקרב מנהיגי היהדות האוסטרית, שעמו התייעצו אנשי הוועד למען המזרח. שטריקר עמד על כך שיש להתעקש על עניין הייצוג הפרלמנטרי של המיעוטים בכלל ושל היהודים בפרט, וכן על כך שיש לעגן בהסכם את הייצוג המאוון של המיעוטים גם בבית התחתון של הפרלמנט של המדינה העתידה לקום, ולא להסתפק רק בבית העליון. שטריקר ביקש להרחיב ולהעמיק את האוטונומיה הפרסונלית כדי שהבחירות לרשות המחוקקת של המדינה תהיינה על פי שיטה של קוריות לאומיות, ויימנע מצב שבו ייצוג המיעוטים יהיה תלוי ברצון הטוב של הרוב.⁵⁹ שטריקר עשה יד אחת עם בודנהיימר, ועם תמיכה מסוימת של פרידמן הם הנהיגו קו מקסימליסטי ואנטי-פשרני, שהתקשה לתת את התמורה המינימלית שדרשו הפולנים: הכרה בזכותם לישות מדינית פולנית. לעומתו הנהיג סוברנהיים קו פשרני,⁶⁰ והיה מוכן להסתפק באוטונומיה תרבותית.⁶¹ ובקרב הפולנים, רוזנר ייצג עמדה פשרנית יותר בכל הנוגע להסדרים הפרסונליים, בילינסקי ייצג עמדה ספקנית מאוד בכל הנוגע לאפשרויות מימוש של הסדר אישי, ואילו יבורסקי העריך כי הקושי בביצוע ההסדר טמון בהתנגדות שעלולה לצוץ בקרב היהודים המתבוללים.⁶²

למרות הקשיים במשא ומתן, לא היה אדולף פרידמן פסימי: 'אף על פי כן לא לשווא יהיה הסכם בין פולנים לבין יהודים', רשם ביומנו.⁶³ הוא העריך שהמשא ומתן יניב הבנות הדדיות ובעקבותיהן תהיה התקרבות בין הצדדים. הוא שפע אמונה שייפתח עידן חדש ביחסים הבין-אתניים: 'בכל זאת עצם הקיום של תעודה כזאת (=ההבנות) ישפר את היחסים בין שני השבטים'.⁶⁴ לא רק הוא חש כך. פרידמן ציטט ביומנו את בילינסקי, שהעריך כי מעמד סיכום ההבנות הוא "רגע היסטורי בעל משמעות כלל עולמית" (Welthistorischen Moment).⁶⁵

59 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

60 יושב ראש ה-Deutsche Israelitische Gemeindebund, פרופסור ללשונות מזרחיות באוניברסיטת ברלין, ולמן 1918 ועד 1933 רפרנט לעניינים יהודיים במשרד החוץ הגרמני. ראו: Francis Nicosia, 'Jewish Affairs and German Foreign Policy during the Weimar Republic: Moritz Sobernheim and the Referat für jüdische Angelegenheiten', *Leo Baeck Institute Year Book*, XXXIII (1988), pp. 261–283.

61 אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול מ-23.3.1915; אצ"מ, A15/VIII/6, בודנהיימר לאופנהיימר, 1.4.1915; אצ"מ, A15/VIII/3, פרידמן לבודנהיימר, 6.4.1915. חברים פחות מרכזיים בוועד, כגון מיטוויך ואוגן פוקס, רצו להנהיג קו אנטי פולני צרוף. הקו שהציגו אלה לא זכה להתייחסות רצינית מצדו של אופנהיימר והוא הסתייג מיד מהצעת השניים, אך הסכים להתייצב במשרד החוץ הגרמני ולהציג שם את העניין כולו. ראו: אצ"מ, A15/VIII/9a: Protokoll der Sitzung des Geschäftsführenden Ausschusses am 23. März 1915, Behrenstrasse 7, mittags 1/2 1 Uhr.

62 אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול (17.3.1915); יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 33. וראו למשל: אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

63 פרידמן, שם, 10.3.1915.

64 שם, שם.

65 שם, שם.

כדי לגשר על הפערים נמשכו השיחות בין בכירי הוועד למען המזרח לבין נציגי הפולנים – יבורסקי ובעיקר רוזנר.⁶⁶ שתי הסוגיות השרויות במחלוקת היו ידועות לשני הצדדים – סוגיית 'פולניותה' של ה'ישות הפוליטית החדשה וסוגיית הטריטוריה על המשתמע ממנה. אופנהיימר הדגיש את הצורך לעגן בחוקה את עניין הקוריות והקהיליות הלאומיות, ובכלל זה הקהילייה הפולנית,⁶⁷ ואילו רוזנר השיב שקוריה וקהילייה פולנית עלולות לטשטש את האופי הפולני של המדינה. דווקא בודנהיימר, תומך נלהב במדינה רבת לאומים, הציע הצעת פשרה מרחיקת לכת: האופי הפולני של המדינה ייקבע בחוקה, וכן ייקבע בה שהלשון הפולנית היא שפת המדינה ושפה שחובה ללמוד בבתי הספר של הקהילות. המקרים שבהם תוכרנה שפות אחרות ייקבעו בחוקי היסוד. בהצעתו של בודנהיימר נפתרה למעשה סוגיית השפה, אחת המרכזיות שבמחלוקת בין שני הצדדים. עם זאת, בודנהיימר הציע את הפשרה בלב כבוד, שכן היה מודע לכך שהיא הציגה סטייה ניכרת מן התכנית המקורית של הוועד בדבר מדינה רבת לאומים.⁶⁸ רוזנר ניהל משא ומתן נוקשה והשיג את דרישתו הבסיסית: הכרה בכורה הפולנית.

לגבי המחלוקת על שטחה של ה'ישות הפולנית העתידה לקום, התחייבו אנשי הוועד למען המזרח 'לפעול בכל הכוח' להביא לאיחוד בין גליציה לבין פולין הקונגרסאית.⁶⁹ גם בנקודה זו הלכו היהודים בלב כבוד ובהיסוסים רבים כברת דרך ארוכה לקראת הוועד הלאומי העליון. הוועד למען המזרח גילה בהתחייבות הזאת, העיקרית שתבע הוועד האוסטרופולני, מידה רבה של חוסר זהירות, שהרי הוועד הפולני עמד על תביעתו כדי שהוועד היהודי ישיג זאת במשרד החוץ הגרמני. אופנהיימר היה מודע לכך שאינו יכול לחתום על התחייבות כזאת בטרם תצא הכרזה גרמנית בנדון, שכן התחייבות מעין זו חסרת שיניים, והיא יכולה להתפרש בעקיפין כהתחייבות מטעם משרד החוץ הגרמני ועלולה לחשוף את ערוות הוועד בחלונות הגרמניים הגבוהים. עם זאת, הוא לא יכול היה להודות שלחתימתו אין ערך, כי ידע שהפולנים רואים בו ערוץ קשר ישיר, בעל כוח ויעיל, אל ברלין, ערוץ שבכוחו להשפיע על הפוליטיקה הגבוהה.⁷⁰

עם התקדמות המשא ומתן חודדו הניסוחים בטייטה של הסכם ההבנות בין שני הצדדים. הניסוח המעודכן כלל פירוט של המבנה הבירוקרטי של שיטת הקוריות: כל אזור, ובכלל זה אזור פולני, שייך לקהילייה מסוימת, והיא מספקת את צרכיו בענייני חינוך ותרבות; הבחירות לפרלמנטים יתקיימו לפי שיטה קוריאלית, שעל פיה יוקצו לכל קהילייה מספר מושבים לפרלמנט לפי משקלה באוכלוסייה; לנציגי הקהילות בבית העליון תהיה זכות וטו בכל הנוגע

66 שם, 14.4.1915.

67 אצ"מ, A15/VIII/6, בודנהיימר לאופנהיימר, 1.4.1915; אצ"מ, A15/VIII/3, פרידמן לבודנהיימר, 6.4.1915.

68 בודנהיימר לאופנהיימר, שם; אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915. כעבור שבועיים ניסה בודנהיימר לסגת מהצעתו, אך זה כבר היה מאוחר מדי. ראו: בודנהיימר לאופנהיימר, שם.

69 אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 17.3.1915.

70 אצ"מ, A15/VIII/9a (לעיל, הערה 61).

לשינויים חוקתיים; לכל קהילייה המיוצגת בפרלמנט ימונה שר שתפקידו להגן על ענייניה, הן במועצת השרים הן בפרלמנט.⁷¹

הניסוח המעודכן עמד במרכז הדיון שהתקיים בביתו של בילינסקי בווינה ב־19 במרס 1915. אל נציגי הוועד למען המזרח שנכחו בווינה (אופנהיימר, סוברנהיים ופרידמן) הצטרפו מנהיגים יהודים וינאים. נציגים של הציונות הפולנית לא הגיעו אף שהיו בסוד העניין, שכן פולין הקונגרסאית טרם נכבשה בידי צבאות מעצמות המרכז. בפגישה השתתפו שניים מיהודי וינה, הציוני רוברט שטריקר והפרופ' סלומון אהרמן (Salomon Ehrmann, 1854–1926), נשיא 'בני ברית' באוסטריה. סוברנהיים הקריא את טיוטת ההבנות החדשה ונדונו בקצרה הסוגיות המרכזיות שעמדו במרכז המחלוקת – ה'פולניות' המדינה וצירוף פולין הקונגרסאית. כפי שעולה מן התיאור של פרידמן ביומנו האישי, כחן בילינסקי את נקודת הראות המנהלית כדי להבין היטב איך ההסדרים החוקתיים המוצעים יבואו לידי ביטוי הלכה למעשה. כדי להשיב על שאלותיו של בילינסקי בנושא זה נדרש פרידמן לגייס את מיטב מיומנותיו המשפטיות.⁷² בסוגיות של הטריטוריה ושל אופי ה'שמות הפוליטית שתקום הסכימו היהודים מצדם לעשות למימוש הפתרון האוסטרו-פולני, והתחייבו לפעול להקמת מדינה פולנית במסגרת אימפריית הדנובה. בסוגיית צירוף פולין הקונגרסאית הבהירו נציגי הוועד הלאומי העליון שעל הגרמנים להתחייב בהסכם שיתמכו בסיפוח פולין הקונגרסאית כולה לגליציה. אנשי הוועד העירו שהם חייבים לקבל את אישור משרד החוץ הגרמני לפני שיחתמו על התחייבות כזאת, ושאלו מה היא עמדתם של הפולנים בכל הנוגע לתיקוני גבול. סוקולניצקי העיר באותה הפגישה שחלוקה נוספת של פולין, הרביעית מאז המאה ה'י"ח, תהיה בלתי נסבלת ו'יתנגדו לה בכל האמצעים שניתן לשער'.⁷³ אמנם פרידמן ציין את התרשמותו, שהוועד הפולני יסכים לתיקוני גבול לטובת פרוסיה, אך לא ציין על מה ביסס התרשמות זו.⁷⁴ וכך התחייבו אנשי הוועד למען המזרח להמציא בעתיד התחייבות חתומה שהוועד ימליץ על סיפוח זה ויעשה למימושו. התחייבות זו הייתה תנאי להמשך העבודה המשותפת,⁷⁵ ומבחינת הפולנים – תנאי בל יעבור.⁷⁶ בישיבת הוועד המנהל של הוועד למען המזרח, שהתקיימה בברלין ארבעה ימים לאחר מכן, הוצגה תביעת הפולנים שהוועד למען המזרח יפעל לצירוף מלא של פולין אל גליציה. נציגי הוועד למען המזרח, הדגיש אופנהיימר, 'אינם יכולים להוציא הכרזה כזאת כל עוד לא ידווחו על הנסיבות למשרד החוץ הגרמני ויקבלו ממנו אישור להמשך המשא ומתן על בסיס זה'.⁷⁷ הוועד למען המזרח חשש שכריכת זכויות קולקטיביות ליהודים עם התחייבותם לפעול

AA WK No 11 Adh 2 Bd 4, Protokoll der Sitzung vom 19. März 1915 in Wien; AA, 71
1915.3.25; Wk 11 adh. 2, bd. 4, KfdO an Bergen, 25.3.1915; אצ"מ, A15/VIII/11, הוועד למען המזרח
לברגן, 25.3.1915.

אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915. 72

שם, שם. 73

שם, שם. 74

אצ"מ, A15/VIII/3, סוברנהיים לבודנהיימר, 30.3.1915. 75

אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915; סוברנהיים לבודנהיימר, שם. 76

אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915. 77

למען צירוף פולין הקונגרסאית אל גליציה תתגלה כמלכודת. עתידה של פולין הקונגרסאית הייתה אחת הסוגיות המורכבות ביותר בפוליטיקה הפנים-גרמנית וסלע המחלוקת בין גרמניה לבין אוסטריה. לוועד לא היה סיכוי של ממש להביא להכרעתה. לסוגיה זו עתידה להיות משמעות מרכזית להמשך המשא ומתן, כפי שנראה בהמשך.

בילינסקי קיבל באופן עקרוני את הטיוטה המוצעת אך ביקש זמן כדי לשכנע את אנשי מחנהו העוינים את הרעיון.⁷⁸ הוא לא הסתיר שיש לצפות להתנגדות רחבה להסכם בקרב החוג הפרלמנטרי הפולני.⁷⁹ עוד ציין, שסמכותו להעביר את ההחלטה מוגבלת ומעמדו בראש הארגון עומד בסימן שאלה לאור התנגדות עזה מצד אישים אוסטרו-פולנים שאינם שבעי רצון מפעילותו.⁸⁰ ואולם לא רק בילינסקי חשש שחברי המנהיגות האוסטרו-פולנית יתקשו לאשר את ההסכמות. יבורסקי העריך ש'היהודים המתבוללים שלנו' לא יקבלו הסדר כזה.⁸¹ רוזנר מצדו רצה לאשר את ההסדר במשאל עם.⁸²

להמשך תהליך הניסוח משפטי של ההסכמות הוחלט למנות שתי ועדות, משותפות ליהודים ולפולנים. האחת תעסוק בהסדרים החוקתיים הנחוצים והאחרת בניסוח ההסדרים בתחום החינוך.⁸³ הוועד למען המזרח מינה כמה חברים בוועדת החינוך, בראשות פרופ' אלפרד אנגל, שהיה בעל ניסיון בארגון בתי ספר בבוקובינה והקים ארבעה בתי ספר לילדי הפליטים הגליצאים שנהרו לפראג לאחר תחילת המלחמה.⁸⁴ לגבי ההסדרים החוקתיים התייעצו אנשי הוועד למען המזרח עם קרל רנר (Karl Renner, 1870–1950), חבר המפלגה הסוציאליסטית האוסטרית ומי שנודע כאחד ההוגים המרכזיים של האוטונומיה הפרסונלית. באפריל 1915 התייעצו עם רנר, ובעקבות זאת הוא ניסח מסמך משפטי שהתייחס לשיטת הממשל של ה'ישות הפולנית המתוכננת על פי העקרונות של האוטונומיה הלאומית הפרסונלית, והעביר את הצעתו לוועד למען המזרח.⁸⁵ הוועד הפולני מינה מצדו, בחודש אפריל, ועדה שתעסוק בענייני החוקה. עם אנשי הוועדה נמנו רוזנר, המשפטן פרופ' יוזף בוזק (Józef Buzek, 1873–1936), מרצה באוניברסיטת לבוב שעסק בעניינים חוקתיים, וחברי הפרלמנט האוסטרי וודומיל גרמן (Ludomił German, 1851–1920), איש חינוך וחבר הוועד הלאומי העליון, והרוזן מיקולאי ריי (Mikołaj Rey, 1866–1932), חבר מפלגת הימין הפופוליסטית 'Ludowe Piast'.⁸⁶

78 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

79 אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915.

80 סוליה (לעיל, הערה 10), עמ' 140–141.

81 יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 33.

82 אצ"מ, A15/VIII/11, פרוטוקול, 17.3.1915.

83 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915; אצ"מ, Z3/205, פרוטוקול השיחה בין אופנהיימר, פרידמן ורוזנר בווינה, 31.3.1915.

84 הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים (אמתע"י), AU/259IV, אופנהיימר לשטריקה, 10.5.1915.

85 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915; אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915; אצ"מ, Z3/205, 'Memorandum', Wien, April 1915, V. Renner.

86 אמתע"י, AU/259IV, פרוטוקול השיחה בין אופנהיימר לבין רוזנר, וינה, 24.4.1915.

במגעים שתוארו עד כה בין הוועד הלאומי העליון לבין הוועד למען המזרח עשה הראשון צעד להכרה ביהודים כמיעוט הזכאי לזכויות לאומיות קולקטיביות. זה היה שינוי כלשהו בהשוואה לעמדתם של אנשיו בעבר, כאשר תוארה הלאומיות היהודית כ'גורם מתסיס, מסוכן והרסני לעבודתנו הפנימית השלווה', כמילותיו של יבורסקי בשנת 1907.⁸⁷ מתעוררת אפוא השאלה: מה גרם להם לפעול כפי שפעלו במשא ומתן עם נציגי היהודים? ראשית, מן המקרה הזה עולה כי הנחת היסוד של הוועד הפולני הייתה שהכרה בזכויות הקולקטיביות של היהודים אינה פוגעת בתהליך כינון המדינה הפולנית ובפרימאט הפולני במדינה העתידה לקום. שנית, ייתכן שגרם לכך המשבר שבו היה נתון הוועד הפולני הלאומי העליון בתחילת אביב 1915. למשבר הזה היו כמה פנים והוא חייב את הוועד לפעול כדי להחזיר לעצמו את היוקרה שאיבד בעיני השלטונות המרכזיים בווינה. הממשל הגרמני התייחס זה מכבר בעוינות אל התושבים הפולנים משום שלא נראו נאמנים. ממשל זה דחה גם את התכניות של פילסודסקי ושל אנשיו לגייס גייסות לאומיים פולניים שיהפכו לגורם פוליטי בעת כיבוש פולין הקונגרסאית מידי רוסיה הצארית. יש לציין כי היחסים בין הצבא האוסטרי לבין הלגיונות של פילסודסקי היו מתוחים מאוד. זאת ועוד, שגיאות שעשה הממשל המקומי הפולני בגליציה, שנתפרשו כעוינות נגד השלטון האוסטרי המרכזי בווינה, הביאו למצב שנראה חסר תקנה והעמיקו את הניכור של הוועד בעיני השלטון האוסטרי המרכזי בווינה ובפרט בעיני משרד החוץ האוסטרי. על זה יש להוסיף את האכזבה של משרד החוץ ושל הקנצלר בווינה מן הוועד הלאומי העליון, אכזבה שהגיעה לשיאה באביב 1915, כשהעריכו שהאוסטרו-פולנים אינם יכולים לקדם את האינטרסים הכלל אוסטריים. על כל אלה נוספו המתח ששרר בין הוועד לבין חברי החוג הפרלמנטרי בווינה, הנתק הגדל והולך עם השמרנים של גליציה המזרחית (ה-Podolacy) והאנדציה (המפלגה הלאומית הדמוקרטית הפולנית), מפלגת ימין לאומנית ואנטישמית, שלא שותפה במהלכים אלה ולא נמצאו עדויות שהדברים הגיעו לאוזני אנשיה), וכן המתחים הפנימיים בתוך הוועד הלאומי העליון, שהלכו והחמירו לקראת הקיץ של 1915.

במילים אחרות, הוועד הפולני נקלע למשבר רב פנים: בקשריו עם ממשלת אוסטריה ורשויותיה, בקשריו עם גרמניה, בקשריו עם פילסודסקי ובקשריו עם בעלי תפקידים ועם אישים פולנים אחרים באוסטריה עצמה. הוועד השתוקק להחזיר לעצמו את הבכורה שאנשיו החזיקו בה לפני אוגוסט 1914. לשם כך הוא היה זקוק להישג פוליטי. הסכם עם הוועד היהודי מברלין, שיביא בתור נדוניה את צירוף פולין הקונגרסאית לגליציה, היה יכול להיות הישג כזה. הסכמה להקמה של ישות פולנית במסגרת בית הבסבורג הייתה נותנת מכה ניצחת לתומכי רוסיה שבקרב התנועה הלאומית הפולנית, ובעיקר לאנדציה. הישג זה היה מרים את קרנו של הוועד הפולני בעיני האוכלוסייה הפולנית ואף היה משפר את תדמיתה של האוכלוסייה

87 שמעון רודניצקי, 'השמרנים בקרקוב והיהודים', גלעד, טו-טז (תשנ"ח), עמ' פג-פד, פט-צב; הציטוט מעמ' Włodzimierz Mich, 'Prawa Żydów w myśli politycznej Polskiego ruchu konserwatywnego; דצ (1918-1939)', *Biuletyn Żydowski Instytutu Historycznego*, CLXII-CLXIII, 2-3 (1992),

הפולנית בעיני השלטונות של מעצמות המרכז.⁸⁸ למעשה, מצבו הפוליטי המעורער של הוועד הפולני גרם לפרידמן ולאחרים בוועד היהודי להתמהמה בחתימה על ההסכם, שכן הם העריכו כי הזמן פועל לרעת הוועד הפולני ולטובתם הם.⁸⁹

סיבה אחרונה לכך שהוועד הפולני היה מוכן לחתום על הסכם המכיר בזכויותיהם הקולקטיביות של היהודים השמיץ צכלין. הוא העריך שהפולנים מעוניינים להשתמש בוועד למען המזרח כערוץ קשר לממשל הגרמני.⁹⁰ הוא צדק בהערכתו זו ללא כל ספק, שכן הסחורה היחידה שהיהודים נדרשו לספק, ללא נכונות לפשרות, הייתה הכרה בפולין מחודשת והתחייבות לפעול במלוא הכוח למען איחוד פולין הקונגרסאית עם גליציה תחת בית הבסבורג. הוועד הלאומי הפולני פירש את הכללת התחייבותו של הוועד למען המזרח כהכרה עקיפה בפתרון האוסטרו-פולני, וכך גרמניה היא שתכתיב, כך העריכו, את ההסדרים הבינלאומיים בתום המלחמה. ואולם צכלין שגה כאשר טען במחקרו הנודע שהמשא ומתן בין הוועד הפולני לוועד היהודי לא עורר התעניינות בדרגים המדיניים של אוסטריה ושל גרמניה, כפי שאוכיח להלן.

ד. עמדת אוסטריה וגרמניה כלפי ההבנות של הוועד היהודי והוועד הפולני

צכלין טען במחקרו, כאמור, שהממשל הגרמני לא הביע תמיכה במהלכי הוועד היהודי ולא ראה בהם חשיבות.⁹¹ כדי לערער על טענה זו אבדוק תחילה את נסיבות חיבורה של התעודה המרכזית שעליה הסתמך צכלין בקביעתו, ולאחר מכן אבחן את תגובותיהן של רשויות שונות, גרמניות ואוסטריות, למשא ומתן על סמך קורפוס תעודות חדש.

לאחר שסוכם ההבנות בין הוועד למען המזרח לבין הצמרת האוסטרו-פולנית בווינה, חזרו נציגי הוועד למען המזרח, אופנהיימר וסוברנהיים, לברלין להתייעצויות עם הרשויות הגרמניות בכל הנוגע להמשך המשא ומתן.⁹² הם לא הסתירו מרוזנר ומבילינסקי, חברי הוועד הלאומי העליון הפולני, שעליהם לעשות זאת. כך עולה מן הדיווח שמסר אופנהיימר לחבריו הבכירים בישיבה של הוועד למען המזרח בברלין ב־23 במרס 1915. מפרוטוקול הדיווח עולה כי הוועד היה מודע לכך שאין אפשרות לחתום על ההתחייבויות שנדרשו בנוגע לצירוף פולין הקונגרסאית לגליציה ובנוגע לערבות של גרמניה להסדר זכויות המיעוט מבלי להתייעץ עם הרשויות הגרמניות.⁹³

כתוצאה מכך התייצבו אופנהיימר וסוברנהיים ב־24 במרס בפני דיאגו פון ברגן (von Bergen, 1872–1943), הרפרנט לענייני פולין במשרד החוץ הגרמני. יומיים לאחר מכן נועדה להם נסיעה נוספת לווינה להמשך הדיונים ושם חיכה להם פרידמן. אין בידינו פרוטוקול של

88 שיבורה (לעיל, הערה 28), עמ' 28; גרליצקי (לעיל, הערה 9), עמ' 77–80; אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915.

89 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

90 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 146–148.

91 שם, עמ' 148–149.

92 אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915; אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

93 שם, שם.

המפגש, אך ממסמך פנימי של הוועד למען המזרח (שלא הגיע לידיי של צ'כלין, כמו מסמכים פנימיים אחרים הנדונים כאן) עולה כי ברגן ביקש מאופנהיימר להעביר אליו את פרוטוקול השיחות שניהל הוועד למען המזרח בווינה בעשרה עותקים, וכך עשה אופנהיימר. כפי שנראה בהמשך, עותקים אלה נשלחו לגורמים שונים בממשל הגרמני שטיפלו בשאלה הפולנית.⁹⁴ בהתייחסו למשא ומתן עם הגורמים הפולניים הסתמך צ'כלין על המידע שבעותק כזה שמצא בארכיון משרד החוץ הגרמני. צ'כלין פירשו כפשוטו ולא הביא בחשבון שהמסמך נוסח באורח מגמתי, כדי שהטיעונים שנוסחו בקפידה ימצאו אוזן קשבת בקרב אנשי הממסד הגרמני וישכנעו אותו לקבל את ההבנות שהושגו בין הוועד היהודי לוועד הפולני.⁹⁵ כך, דרך משל, אנשי הוועד הציגו במסמך לברגן את הנחות היסוד המוכרות בדבר האינטרסים הגרמניים והיהודיים הזוהים, והדגישו שההישגים שהושגו במשא ומתן בווינה עם הוועד הלאומי העליון נוגעים לא רק ליהודים אלא גם לגרמנים היושבים באזור. הוועד למען המזרח הדגיש עוד, כי ההסדרים החוקתיים הנוגעים לכלל המיעוטים, ובכלל זה המיעוט הגרמני, חיוניים למניעת סלאביזציה מוחלטת של האזור. כדי לחדד את המסר הובלטה ההצעה להעניק מעמד רשמי לשפה הגרמנית בישות הפוליטית האמורה לקום וכן פורטו המגבלות שיוטלו על מדיניות החוץ של הישות הפוליטית המתוכננת.

אמנם בהבנות שהושגו בווינה בין שני הוועדים אכן הועלתה ההבטחה להעניק אוטונומיה לאומית גם למיעוט הגרמני, כפי שציין צ'כלין, אך הדבר עלה באופן מינורי. נכון שדובר על כך ששפת הצבא במדינה שתקום תהיה גרמנית וכן שהמדינה לא תנקוט מדיניות חוץ עצמאית, אך העניין היה משני במשא ומתן עצמו. ואולם, בתיאור הדברים בפני משרד החוץ הגרמני הובלטו סוגיות מינוריות אלה הרבה מעבר לחשיבותן המקורית, הן בהבנות הן במשא ומתן שהתקיים בווינה.⁹⁶ במילים אחרות, לא היה זה דיווח ענייני בלבד על המשא ומתן בין היהודים לבין הפולנים בווינה אלא חלק מן המשא ומתן של הוועד למען המזרח עם משרד החוץ הגרמני. הדיווח לברגן תאם אפוא את הנושאים שהוועד למען המזרח העריך שמשרד החוץ יגלה בהם עניין מרכזי, למרות שוליותם היחסית בהבנות בין היהודים לבין הפולנים.

ואכן, המסמך שהועבר לברגן מציג את האופי ה'היפותטי' של המשא ומתן ואת 'האופי הפרטי של הוועד', שמצד אחד 'מאגד את היהדות הגרמנית כולה ומעריך שלפי דעותיו [מייצג] גם חלק נכבד של היהדות האוסטרית והגליציאית', ומצד אחר 'אין לו כל מנדט מצד הממשל הגרמני'.⁹⁷ הערות אלה נועדו לקבל אישור בדיעבד לעקרונות של המשא ומתן שנערך זה מכבר בווינה בלי שהרשויות בגרמניה יבחינו שמעמידים אותן בפני עובדה מוגמרת, כדי להמשיך במשא ומתן מן הנקודה שבה הופסק באישור גרמני.

בהסתמך על הדיווחים שמסר הוועד למען המזרח לברגן בברלין קבע צ'כלין כי הפעילות הדיפלומטית שניהל הוועד למען המזרח עם הוועד הפולני הייתה הרפתקה חסרת חשיבות

94 אצ"מ, A15/VIII/3, גץ לבודנהיימר, 26.3.1915.

95 אצ"מ, A15/VIII/9a, פרוטוקול, 23.3.1915.

96 AA WK No 11 Adh 2 Bd 4, Oppenheimer to von Bergen, 25. Maerz 1915

97 שם, שם.

ונטולת כל אישור רשמי. ואולם, עיון במקורות חדשים מעלה תמונה אחרת. טענתי היא שאכן הוועד למען המזרח קיבל הסמכה רשמית לפעול בקרב האוסטרו-פולנים ולהשפיע על אישים אחרים בווינה. מסקנתי נובעת מסדרה של ראיות שלא היו ידועות עד כה. בדין וחשבון פנימי של מזכיר הוועד למען המזרח הגנזו בארכיון הציוני, שנכתב ימים ספורים לאחר הפגישה הנזכרת עם ברגן, צוין שאנשי הוועד קיבלו היתר ממשד החוץ הגרמני להמשיך המשא ומתן ואף נסעו לווינה ובידם הזמנה לפגישה עם השגריר הגרמני במקום.⁹⁸ פרידמן רשם ביומנו הפרטי כי לאחר אותן הפגישות עם ברגן במשרד החוץ בברלין יצא אופנהיימר לווינה ו'אישור ממשד החוץ והמלצה לשגריר' בידו, כלומר, פנייה רשמית של משרד החוץ אל שגריר גרמניה בווינה.⁹⁹ אינני מטיל ספק בקיום האישור, אף שהעתק ממנו לא נמצא בארכיונים, שכן העדויות העקיפות המתוארות כאן מצביעות על קיומו.

בעקבות המפגש עם ברגן הפנה משרד החוץ בברלין את אופנהיימר לשגריר הגרמני בווינה, היינריך צ'ירשקי (Heinrich von Tschirschky und Bögendorff, 1856–1916), אישיות בכירה ביותר במערך הדיפלומטי הגרמני ושר החוץ לשעבר של גרמניה.¹⁰⁰ על עמדתו של צ'ירשקי ביחס למשא ומתן שניהל הוועד למען המזרח עם הוועד הפולני אפשר ללמוד ממה שרשם פרידמן ביומנו האישי בעקבות הפגישה עמו: 'הוא מסכים לגמרי עם הפתרון המוצע של השאלה הלאומית'.¹⁰¹ את יחסו להסכמות שהושגו בין הוועד למען המזרח לבין הצמרת האוסטרו-פולנית בווינה¹⁰² אפשר להסביר על רקע תפקידו כשגריר בבירת אוסטריה, בעלת הברית הבעייתית של גרמניה במלחמה ומתוקף זה אחת השגרירויות הגרמניות הרגישות ביותר: צ'ירשקי היה מודאג מאבדן הדומיננטיות הגרמנית בציסליטניה (החלק האוסטרי של אוסטרו-הונגריה).¹⁰³

ואולם אופנהיימר ואנשי הוועד לא באו לווינה רק כדי לפגוש את שגריר גרמניה אלא גם להיפגש עם ראשי המדינה האוסטרית. הם באו למפגשים הללו מצוידים בהיתר של צ'ירשקי להציג את עצמם כמי ש'באים בשליחות משרד החוץ הגרמני' (*im Auftrage des Auswärtiges Amtes*).¹⁰⁴ אמירה זו מאשרת בעקיפין שלשחות שניהלו אופנהיימר ואנשיו בווינה היה ממד רשמי. על העניין הרב שגילה צ'ירשקי במשא ומתן תעיד העובדה שהוא לא המתין עד שאופנהיימר ופרידמן יבואו לדווח לו על פגישותיהם עם אנשי ממשל רמי דרג באוסטריה, אלא הטריח עצמו למלונם מיד לאחר המפגשים, שעליהם עוד נרחיב בהמשך. באותה הזדמנות אף ציין צ'ירשקי בפני אופנהיימר ופרידמן שהוא מעמיד את עצמו לרשותם

98 אצ"מ, A15/VIII/3, גץ לבודנהיימר, 26.3.1915; אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

99 פרידמן, שם.

100 שם, שם.

101 שם, שם.

102 אצ"מ, Z3/205, פרוטוקול השיחה עם צ'ירשקי מ-30 במרס 1915.

103 Gary Shanafelt, *The Secret Enemy: Austria-Hungary and the German Alliance, 1914–1918*, New York 1985, pp. 71, 77

104 אצ"מ, A15/VIII/3, פרידמן לבודנהיימר, 6.4.1915; אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

גם להמשך שיחותיהם,¹⁰⁵ והוסיף באותו המעמד שהוא מסכים עם הסדר 'הסוגיה הקשה' בדרך וברוח שהציע הוועד. הוא גם חזר והדגיש שלטעמו יש לחזק את מעמד השפה הגרמנית יותר מן המוסכם עם הפולנים ולהפוך אותה לשפת לימוד חובה בבתי הספר היהודיים והפולניים.¹⁰⁶ בדבריו אלה הפגין השגריר בקיאות בעקרונות שסוכם עליהם בנושא זה עם האוסטרו-פולנים. סביר להניח שהשגריר לא פעל על דעת עצמו ולא חרג מעבר למדיניות של משרד החוץ הגרמני, בעיקר אם נניח שמדובר באחד הנושאים הרגישים ביותר שעמדו באותה העת על הפרק בין שתי האימפריות בעלות הברית.¹⁰⁷ ב-28 ביולי 1915, בתום כל המפגשים והמשא ומתן, שלח השגריר מברק לבודנהיימר ובו כתב: 'הנני סבור שהמאמץ של "הוועד למען המזרח" למען פתרון צודק ומועיל לשאלות הנדונות וליחסים הנדונים לא יהיה לשוא'.¹⁰⁸ מפעילותו המתוארת לעיל של צ'ירשקי עולה אפוא בבירור שהוא היה בקיא היטב בפרטי המשא ומתן שניהל הוועד למען המזרח עם הוועד הפולני וראה בחיוב את ההסדר שאליו הגיעו שני הצדדים.

בטרם נמשיך ונבחן את עמדותיהן של רשויות גרמניות אחרות ביחס למשא ומתן, נבחן את עמדותיהם של אותם אנשי הממשל האוסטרי שפגשו אנשי הוועד למען המזרח בווינה בתיווכו של צ'ירשקי. ב-29 במרס 1915 נפגשו אופנהיימר ופרידמן עם אויוס (Alexander Hoyos, 1876–1937), הממונה לענייני פולין במשרד החוץ האוסטרי ומן האישים המקורבים לשר החוץ האוסטרו-הונגרי בוריאן (Stephan Burian, 1851–1922). זה האחרון היה מקורב מאוד לראש ממשלת הונגריה טיסה (Tisza, 1861–1918). בוריאן היה מתומכי הפתרון הסוב-דואלי לשאלה הפולנית (כלומר צירוף פולין הקונגרסאית לגליציה וחלוקה של אוסטריה לשניים: לאוסטריה ולפולין, תוך שמירה על המבנה הדואלי הקיים של האימפריה האוסטרו-הונגרית בלי להופכה לאוסטריה-הונגריה-פולין, כפי ששאפו האוסטרו-פולנים), בנימוק שהוא עלול לשתק את ניהול המדינה האוסטרו-הונגרית. אויוס לעומתו התבטא כבר בתחילת המלחמה בעד איחוד גליציה עם פולין הקונגרסאית במסגרת פתרון משולש (הפיכת האימפריה האוסטרו-הונגרית לאוסטרו-הונגריה פולנית), שביא לסילוק אלמנטים פולניים מן הרייכסרט בווינה.¹⁰⁹ אויוס ידע על המשא ומתן בין הוועד היהודי לזה הפולני מפיו של רוזנר. כאשר פגש אויוס את אופנהיימר ואת פרידמן אמר להם כי 'בואכם היה נחוץ מאוד', והוסיף שהממשל האוסטרי יעשה את המיטב כדי לפעול לשיבועות רצונם של היהודים.¹¹⁰ בעקבות ההיתר של צ'ירסקי, ובהתאם ל'אישור ממשרד החוץ' (כפי שרשם פרידמן ביומנו), דיווחו אופנהיימר ופרידמן לאיווס שהם 'מנהלים את המשא ומתן באישורו של משרד החוץ הגרמני'.¹¹¹ אויוס

105 פרידמן לבודנהיימר, שם; אצ"מ, Z3/205: Zweite Unterredung mit dem deutschen Botschafter von Tschischky am 30. Maerz 1915

106 אצ"מ, Z3/205, שם.

107 שנפלט (לעיל, הערה 103), עמ' 39–42, 70–72, 79–80; גרוספלד (לעיל, הערה 10), עמ' 21–54.

108 אצ"מ, A15/VIII/2b, מברק של צ'ירשקי אל בודנהיימר, 28.7.1915.

109 שנפלט (לעיל, הערה 103), עמ' 40.

110 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

111 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 149.

ביקש לקבל מן השניים מידע לגבי עמדת משרד החוץ הגרמני ביחס לעתיד פולין, אחת הסוגיות הבוערות ביותר בפוליטיקה הפנימית האוסטרית וביחסים שבין שתי מעצמות המרכז.¹¹² ואולם, פרידמן ואופנהיימר סירבו להתייחס לענייני 'הפוליטיקה הגבוהה', ואמרו שהם עוסקים רק בענייני היהודים, אמירה מתחסדת כמובן, שכן המשא ומתן שניהלו עם הוועד הלאומי העליון קשר בין השאלה היהודית לבין מעמדה של פולין ובין זו האחרונה לבין מעמדה של גרמניה.¹¹³ למחרת הפגישה עם אייוס, ב־30 במרס, זומנו השניים אל שטורגק (Karl von Stuerghk, 1859–1916), ראש ממשלת אוסטריה. שטורגק ביקש הבהרות על ההסדרים המוצעים, ולפי התיאור ביומנו של פרידמן, כינה את הצעת ההסדר שגובשה 'מצוינת' ו'מתאימה לפתרון מצוקת הלאומים בכללותה'.¹¹⁴ בדיווח שמסרו השניים למשרד החוץ בכרלין על המפגש עם שטורגק מיד עם שובם לבירת גרמניה ציינו כי שטורגק אמר ש'עקרון האוטונומיה הפרסונלית ישחק תפקיד חשוב בהסדר החדש של היחסים באוסטריה'.¹¹⁵ על פי פרוטוקול המפגש, התנסח שטורגק בעוינות ביחס לפולנים וטען שהם רוצים להיות צלע רביעית שוות משקל לצד אוסטרו־הונגריה, גרמניה ורוסיה, לקראת השלום העתידי. הוא אף הוסיף ש'היהודים היו [בעבר] כלי בפוליטיקה הפולנית. בהסדר עתידי של היחסים בין שני הלאומים יש לדאוג לכך שהיהודים יקבלו מעמד עצמאי (selbständige Stellung).¹¹⁶ בניגוד לפולנים, ציין שטורגק, הוא רואה ביהודים אוכלוסייה נאמנה שצריך לתגמלה.¹¹⁷ שטורגק גם אישר לאופנהיימר ולפרידמן לפרסם את עמדתו זו בקרב חוגים מצומצמים.¹¹⁸

אין ספק שגם שטורגק ניסה להשתמש באנשי הוועד היהודי כדי לקדם את סיפוחה של פולין הקונגרסאית לאוסטריה. העניין שהביע בהסדרים הפנימיים שהושגו בין הוועד למען המזרח לבין הוועד הפולני נבע מרצונו להסדיר את היחסים הפנימיים בגליציה המורחבת, בלי שהדבר יערער את המבנה השברירי של אוסטרו־הונגריה, שהמבנה הפרטיבי והקונפדרטיבי שלה היה מבוסס על שורה של פשרות שיצרו איזון עדין בין מדינות ולאומים.¹¹⁹ ואולם לא הכול בקבינט האוסטרי הסכימו עם שטורגק שההצעה של הוועד למען המזרח ראלית. כך, למשל, כשלושה שבועות לאחר הפגישה עם שטורגק נפגשו אופנהיימר ואהרמן עם קורבר (Ernst von Koerber, 1850–1919), שר האוצר האוסטרו־הונגרי, שהחליף את

112 על המחלוקת בסוגיית עתיד פולין ראו: שנפלט (לעיל, הערה 103), עמ' 39–42, 70–72, 79–80; גרוספלד (לעיל, הערה 10), עמ' 21–54.

113 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915; אצ"מ, Z3/205: Unterredung mit dem Grafen am 30. März 1915. Stuerghk, אגב, צ'ירשקי בירך את השניים על זהירותם בהתייחסות שעלולה הייתה להתפרש כעמדתו הרשמית של משרד החוץ. ראו: פרידמן, שם; אצ"מ (לעיל, הערה 105).

114 '...geeignet die ganze Nationalitätenmisere zu lösen', פרידמן, שם.

115 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 151, המתבסס על AA, Wk 11 adh. 2, KfdO an AA, 9.4.1915.

116 אצ"מ, Z3/205 (לעיל, הערה 113).

117 שם, על המתח בין אנשי הוועד הלאומי העליון לבין רשויות אוסטריות באביב 1915 ראו: סיבורה (לעיל, הערה 28), עמ' 28.

118 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 149; אצ"מ, Z3/205 (לעיל, הערה 113).

119 סולייה (לעיל, הערה 10), עמ' 185.

בילינסקי בתפקיד והיה עתיד לרשת את מקומו של שטורגק כראש הממשלה אחרי הירצחו של האחרון בסוף 1916. קורבר היה סקפטי הן ביחס לאפשרויות מימוש הצעת הוועד הן לגבי האפשרות שכל פולין הקונגרסאית תסופח לאוסטריה.¹²⁰

אופנהיימר ושותפיו היו נלהבים לנוכח עמדתם של שטורגק ושל אויס. הם ראו בה ביטוי לתמיכה אוסטרית בהענקת זכויות לאומיות ליהודי פולין. הם העריכו כי הסכמת הוועד הלאומי העליון ואנשיו הייתה טקטית בלבד ונבעה מנסיבות השעה ולא משינוי אסטרטגי, ולכן היה מעט טעם להסתמך עליה בלבד. לעומת זאת, תמיכה אוסטרית הייתה יכולה להבטיח את מימוש ההסדר, שכן בוועד העריכו שללא ביטחונות בינלאומיים קשה יהיה לכפות את מימושו. בביטוי ההסכמה האוסטרית ראו אפוא הישג חשוב לא פחות, ואולי אף יותר, מן ההסכמה הפולנית. נחזור אל הרשויות הגרמניות ונברר את עמדותיהם של שלושה אישים מרכזיים במשרד החוץ הגרמני ובמשרד ראש הממשלה. טענתי היא כי בניגוד למה שקבע המחקר עד כה, גורמים אלה הביעו התעניינות של ממש ואף תמיכה בפעולות הוועד למען המזרח. בתחילת אפריל 1915, עם חזרתם לגרמניה מווינה, נפגשו אופנהיימר ופרידמן עם ברגן במשרד החוץ הגרמני. ביומנו רשם פרידמן כי ברגן 'שמח מאוד מתוצאות הנסיעה ומסר את תודת המשרד'.¹²¹ ברגן ביקש להפגיש את השניים במהירות המרבית עם ארנולד פון ואנשפה (Wahnschaffe, 1865–1946), תת מזכיר משרד ראש הממשלה וממקורבי הרייכסקנצלר, וב-9 באפריל הגיעו השניים לארמונו של קנצלר הרייך לפגישה היעודה. לפי הפרוטוקול של הפגישה אמר ואנשפה, שאמנם קיבל מידע מברגן על המשא ומתן של השניים בווינה, 'אך לא היה יכול להתייחס לזה בלי לשמוע דיווח מדויק ממקור ראשון'.¹²² הדבר מעיד על החשיבות שייחס למפגשים של אנשי הוועד למען המזרח בווינה.

יש לציין שבתחילת המלחמה הפיץ ואנשפה בקרב רשויות גרמניות סדרה של תזכירים שמהם עולה תמיכתו בפתרון משולש (הפיכת אוסטרו-הונגריה לאוסטרו-הונגריה פולנית), אך עם הזמן התקררה להיטותו לפתרון זה.¹²³ ככלל, המשא ומתן שניהלו אופנהיימר ופרידמן עם הפולנים עלה בקנה אחד עם תפיסתו בנוגע לעתיד הדואלי של הממלכה, וניתן להניח שרצה לבחון מקרוב את סוג ההסדר שמציע הוועד למען המזרח. לאחר שקיבל ואנשפה מן השניים דיווח על השיחות בווינה, הדגיש: 'העניין הזה כולו לא רק שהוא מאוד מעניין, אלא שיש בו שורה ארוכה של רעיונות בעלי ערך. אנו כמובן עדיין איננו יודעים מה תהיינה התוצאות הצבאיות [של המלחמה], אבל אם וכאשר קהילייה (Gemeinwesen) כזו תקום, אזי הסדר על פי עקרונות אלה יהיה רצוי מאוד הן לגרמניות (Deutschtum) הן ליהדות'.¹²⁴

120 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 27.4.1915; אמתע"י, AU/259IV: Unterredung mit dem gemeinsamen Finanzminister Excellency von Koerber am Samstag, 24. April 1915, 1/2 10 Uhr V.M.

121 פרידמן, שם, 17.4.1915.

122 אצ"מ, Z3/205: Empfang der Herren Dr. Friedemann und Dr. Oppenheimer beim Unterstaatssekretär Wahnschaffe am 9. April 1915, 1/2 12 Uhr, im Reichskanzler – Palais

123 למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 56–58.

124 'Diese ganze Angelegenheit ist nicht nur sehr interessant, sondern sie enthält eine ganze

באותו המפגש הביע ואנשפה את רצונו לשתף בעניין רשויות אחרות, כגון משרדי החוץ והפנים, וכן לחזור ולדון על כך עם ברגן.¹²⁵ יאגוב (Gottlieb von Jagow, 1863–1935), מזכיר המדינה לענייני חוץ, קיבל את התזכירים על הדיונים שערכו אנשי הוועד למען המזרח בווינה וקראם, לדבריו, ב'התעניינות גדולה'. לאחר מכן העביר מכתב לוועד למען המזרח, ב־18 באפריל (למשמעות התאריך ראו בהמשך), ובו כתוב: 'בלי לנקוט עמדה לגבי עצם הנושאים שעל הפרק, ברצוני להביע את סיפוקי מכך שהוועד שאתם מייצגים העמיד את עצמו בשקדנות לרשות משרד החוץ [הגרמני] ופועל לטובת האינטרסים של המולדת [הגרמנית].'¹²⁶ יש להדגיש שבתחילת הרבע האחרון של 1915 תמך יאגוב בפתרון אוסטרו־פולני, ובכך יצר קשר הדוק בין העניין היהודי לעניין הפולני, לא מתוך דאגה לבני ברית, דהיינו ליהודים, אלא מתוך רצון למנוע הגירה של 'אוסט־יודן' אל גרמניה.¹²⁷

מתיאור זה, המסתמך על מסמכים שטרם נעשה בהם שימוש בעבר, עולה מסקנה שונה מזו שהציג צכלין במחקרו. עתה ברור כי הרשויות הגרמניות לא רק שלא הסתייגו מן הוועד למען המזרח ומפעולתו, אלא אף היו מעורבות באופן עקיף בניסיונות הדיפלומטיים של הוועד מול הפולנים ומול הממשל האוסטרי ועודדו אותם. הרשויות הגרמניות ראו בגישושים הדיפלומטיים האלה שירות טוב למטרות הכלליות של גרמניה בדבר הגמוניה במרחב המרכז אירופי.

בקביעתו שמשרד החוץ הגרמני הסתייג מן הפעילות של הוועד למען המזרח, הסתמך צכלין על חוות הדעת מ־30 במרס 1915 שחיבר ברוק (August von Brück, 1859–1941), לשעבר קונסול גרמניה בוורשה, איש משרד החוץ בשטחים הכבושים ומי שנחשב לבר סמכא בענייני פולין, על הפעילות של אופנהיימר ואנשיו.¹²⁸ חוות הדעת נכתבה ביום שבו נפגשו

Reihe von sehr erwägenswerten Gedanken. Wir wissen natürlich noch nicht, wie die militärischen Erfolge zum Schluss sein werden, aber wenn ein solches Gemeinwesen zu Stande kommt, so würde natürlich für das Deutschtum wie für das Judentum eine Regelung nach diesen Prinzipien sehr wünschenswert sein' שם.

125 שם, שם.

126 אצ"מ, A15/VIII/7, יאגוב לוועד למען המזרח, 18.4.1915: 'Beehre ich mich, den Empfang des gefl. Schreibens vom 9. d.M. – Gesch.– N0 O.E. 232 – mit verbindlichstem Danke zu bestätigen. Ich habe von den darin enthaltenen Mitteilungen sowie von den Zuschriften, die Sie in letzter Zeit hierher gerichtet haben, mit grossen Interesse Kenntnis genommen. Wenn ich gegenwärtig auch davon absehen muss, zu den verschiedenen von Ihnen angeregten und behandelten Fragen Stellung zu nehmen, so möchte ich doch nicht unterlassen, meiner Genugtuung darüber Ausdruck zu geben, dass von Ihnen vertretene Komitee sich in so bereitwilliger Weise dem Auswärtigen Amt zur Verfügung gestellt hat und für die Interessen des Vaterlandes tätig ist' יומן אדולף פרידמן, 20.4.1915.

127 ריצלר (לעיל, הערה 35), עמ' 298, 300, 314.

128 צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 148. על ברוק ראו: למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 72, 196.

פרידמן ואופנהיימר עם שגריר גרמניה בווינה, שכזכור הסמיך אותם באופן רשמי למחצה לנהל את המפגשים עם אישים רמי דרג בווינה.

כדי להוכיח כי צ'כלין טעה, אשווה בקצרה את חוות הדעת של ברוק לראיות החדשות שהצגתי בקשר ליחסם של בכירי משרד החוץ הגרמני לפעילותו של הוועד למען המזרח. ברוק היה בין אלה שקיבלו העתק של המכתב הנזכר מברגן, וייתכן שחיבר את חוות דעתו בעקבות קריאת אותו מכתב ואולי אף בעקבות בקשת משרד החוץ הגרמני. חוות דעתו הייתה שלילית, כפי שמציין צ'כלין. הוא התנגד לפעילות הדיפלומטית של הוועד ואף לפרשנות שלו בויהוי אינטרסים יהודיים גרמניים, על כל המשתמע מכך.¹²⁹ נשאלת השאלה באיזו מידה השפיעה חוות דעתו של ברוק על יחסו של משרד החוץ הגרמני למשא ומתן שניהלו אופנהיימר ופרידמן. כאמור, ברוק כתב את חוות דעתו ביום שבו פרידמן ואופנהיימר פגשו את שגריר גרמניה בווינה, כלומר, הוא לא השפיע – ולא יכול היה להשפיע – על ההוראות שהיה השגריר יכול לקבל מברלין. ואולם הפגישות שתוארו למעלה של אנשי הוועד למען המזרח עם ברגן ועם ואנשפה, תת־מזכיר במשרד ראש הממשלה וממקורבי הרייכסקנצלר, נערכו ב־9 באפריל, כלומר תשעה ימים לאחר שברוק כתב את חוות דעתו. ייתכן אפוא שהיה בכוחה של חוות דעתו להשפיע על קובעי המדיניות בברלין. והנה, השיחות של ברגן ואנשפה מביעות עמדה מנוגדת להמלצות של ברוק. במילים אחרות, המלצותיו לא השפיעו. אכן, ייתכן שמכתבו לא הספיק להשפיע עליהם כי הגיע זה לא מכבר או שתוכנו טרם עוכל. ואולם שר החוץ יאגוב כתב את מכתבו הנזכר לוועד למען המזרח יותר משמונה עשר יום לאחר שברוק כתב את חוות דעתו, ותוכן מכתבו דחה למעשה את עמדתו של ברוק. לשון אחר, בניגוד לתיאור של צ'כלין, תגובותיהם של ואנשפה ושל יאגוב שהובאו למעלה אינן מותרות מקום לספק שהמשא ומתן שניהלו אופנהיימר ואנשי בווינה נעשה בהשראת דרגים גבוהים ביותר.¹³⁰

¹²⁹Die Excursion des Herrn Dr. OPPENHEIMER auf das Gebiet der hohen Politik ist interessant, aber der ganze Vorgang erscheint mir nicht unbedenklich. Er betonte bei den Wiener Besprechungen, dass in unseren Reichsaemtern das Bewusstsein von der weitgehenden Identität der reichs deutschen und der jüdischen Interessen lebendig sei, und wird nicht verfehlt haben, auf seine enge Verbindung mit dem Auswärtigen Amt hinzuweisen, wie er ja auch seiner Zeit seinem Besuch im Hauptquartier Ost eine offenbar zu weit gehende Bedeutung beizulegen verstand. Es scheint mir gefährlich, dass so quasi mit dem Einverständnis der Reichsaemter Verhandlungen geführt werden auf der Basis der Vereinigung von GANZ kongresspolen mit Galizien und damit stillschweigend eine ganz neue Basis geschaffen wird. Was es mit den Versprechungen der Polen in Bezug auf die Achtung der Rechte der anderen Nationalitäten auf sich hat, können wir am besten in Lodz sehen, wo unter der Ägide der deutschen Militär und Zivilverwaltung langsam, aber sicher die Deutschen restlos aus allen Stellungen herausgedrängt werden, und so ihre hervorragende Stellung, die sie unter der russischen Herrschaft eingenommen haben, gründlich zerstört wird'; AA, Wk No 11 Adh 2 Bd. 4, Aufzeichnung Brücks, 30.3.1915

¹³⁰ אגב, לא הייתה זו הפעם היחידה שברוק התייחס בשלילה לפעילות אנשי הוועד היהודי וגם לא הפעם

נשאלת השאלה: אם התגובות בברלין היו חיוביות, מדוע לא קיבלו אופנהיימר ואנשיו את מבוקשם – הכרת גרמניה בפתרון האוסטרו-פולני, התחייבות כלשהי לצירוף פולין הקונגרסאית לגליציה או ערובה גרמנית להסדר הפרסונלי? נראה כי התשובה לשאלה טמונה במורכבות של הבעיה הפולנית. גורלה של פולין הייתה אחת הסוגיות המרכזיות ביותר בדיונים על ההסדרים במרכז אירופה לאחר תום המלחמה, ואחת המרכזיות, אם לא המרכזית ביותר, שהשפיעו על היחסים המעורערים בין שתי בעלות הברית, אוסטריה וגרמניה. עלינו לזכור שבמרס 1915 עדיין לא נקבעה המדיניות המוגדרת בכל הנוגע לשטחי פולין הכבושים, ולמעשה לא הייתה כזאת גם לאחר מכן.

בקרב בכירי הרשויות הגרמניות לא שררה תמימות דעים בכל הנוגע לעתיד הרצוי של הטריטוריות הפולניות. אם הרייכסקנצלר בטמן הולווג (Theobald von Bethmann Hollweg, 1856–1921) נטה יותר לכונן שלום נפרד עם רוסיה, שבו יוחזרו לרוסיה שטחי פולין תוך תיקוני גבולות, צידד משרד החוץ הגרמני, ובמיוחד תת המזכיר במשרד החוץ צימרמן (Arthur Zimmermann, 1864–1940), בהמשך המלחמה במזרח ביתר שאת, תוך הליכה לקראת עמדת אוסטריה, שלא הסכימה לשלום נפרד. שום גורם ברשויות הרייך לא היה יכול להחליט לבדו על עתידה של פולין, שכן הוא הושפע מאינטרסים רבים, מגוונים וסותרים. באותה עת, אביב וקיץ 1915, נדון גורלה של פולין בין שתי בעלות הברית, אוסטריה וגרמניה, ואכן נשקל הפתרון האוסטרו-פולני.¹³¹

ביטויי התמיכה שהמהלך של הוועד היהודי זכה להם מצד הדרגים הפוליטיים הבכירים ביותר הושמעו מפי אותם בעלי השפעה שתמכו בהיבטים שונים של החלופות האוסטרו-פולניות השונות. ואולם השפעתם לא הספיקה כדי לשכנע גם גורמים אחרים במערכת, שהתנגדו לאותן חלופות. הבעיה הפולנית הייתה מרכזית מדי ומורכבת מדי, והמחלוקות סביבה בין הרשויות הגרמניות השונות היו חריפות מכדי שיימצא פתרון מוסכם ומקובל על הכול בפרק זמן קצר. למעשה, מבחינת גרמניה נותרה בעיה זו בלתי פתורה עד תום המלחמה. מצד אחד, ההסדר הפרסונלי שהוועד הציע לישות הפולנית, בפתרון משולש אפשרי, מיתן את ההתנגדות של בכירי משרד החוץ הגרמני והרייכסקנצליי (משרד הקנצלר), שכן בהתאם לשנאת הסלבים שהייתה נפוצה כל כך ברשויות אלה, היה בהסכם המוצע כדי למנוע את עליית כוחם של גורמים סלביים באימפריית הדנובה במקביל לירידת כוחה של הגרמניה. מצד אחר, מרכזיות השאלה הפולנית הייתה בעוכרי הוועד למען המזרח, ובשל כך היא נותרה ללא פתרון. כל עוד השאלה הפולנית לא הוכרעה בדרגי הממשל הגרמניים הגבוהים ביותר, אי אפשר היה לספק לצד הפולני את הסחורה שאותה תבעו – הסכמה גרמנית לפתרון האוסטרו-פולני.

הראשונה שחוות דעתו לא נלקחה בחשבון. נראה שדווקא עמדתו של ברוק בעניין המדיניות הגרמנית כלפי המיעוט היהודי לא נלקחה בחשבון כלל. זמן קצר לאחר כתיבת חוות דעתו אנו מבחינים בשניונים אדמיניסטרטיביים חשובים בלודז', שהיו ביטוי לניסיון גרמני לצמצם את השפעת הפולנים בעיר תוך חיזוק מעמד תושביה היהודים והגרמנים. ראו מאמרי: 'Ruling Practices and Multiple Cultures – Jews, Poles, and Germans in Łódź during World War I', *Simon Dubnow Institute* 140–139, 135, עמ' 131, עמ' 140–139. *Jahrbuch*, V (2006), pp. 189–208; צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 131, עמ' 140–139. פישר (לעיל, הערה 15), עמ' 184–191; למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 25–73.

לסיכום, מן הנאמר עד כה מובן מדוע פנו אנשי הוועד למען המזרח לפעול בקרב רשויות השלטון הגרמניות והאוסטריות, שהיו השחקנים הראשיים במאבק על השליטה בפולין הקונגרסאית, לאחר שסוכמו ההבנות הראשונות בין שני הוועדים. ביטויי התמיכה שקיבל הוועד למען המזרח מרשויות גרמניות ואוסטריות דרבנו אותו להמשיך במאמץ הדיפלומטי שלו ונטעו באנשיו ביטחון, מופרו יש להעיר, שהפתרון המוצע הוא בהישג יד. ואולם בפועל לא יכלו אנשי הוועד לספק לפולנים את דרישתם: תמיכה גרמנית בפתרון האוסטרו-פולני וערובה גרמנית להסדר הפרסונלי. זאת ועוד, הם לא יכלו להציג בפני האוסטרו-פולנים את חוסר היכולת של הוועד היהודי להביא את הרשויות הגרמניות להכרעה לטובת הפתרון האוסטרו-פולני. חשיפה מעין זו הייתה מגלה לעין כול את קשייו של הוועד לשכנע את הרשויות הגרמניות בנחיצות הפתרון האוסטרו-פולני.

ה. הוועד הלאומי העליון ומניעיו להיעדר חתימה

ואולם לא רק הוועד היהודי נקלע למצב שבו לא יכול היה לקדם הלאה את המשא ומתן לקראת חתימה על הסכם ההבנות. גם הוועד הפולני, מצדו, התקשה לקדם בקרב החוגים האוסטרו-פולנים את ההסכמה הפנימית להסדר המוצע. הוועד הלאומי העליון היה שקוע במשבר פנימי חריף בין אגפיו השונים ובינו לבין הרשויות האוסטריות והדבר הקשה על בילינסקי לקדם את המגעים.¹³² כאשר הגיעו לאוניהם של המתנגדים לבילינסקי שמועות על מגעיו בעניין השאלה היהודית, הם יזמו מהלך כדי לסכל את המשך המשא ומתן, ודחפו לכינוס של דיון אד-הוק על השאלה היהודית בוועד הלאומי העליון. מי שעמדו מאחורי המהלך, שנועד לערער על סמכותו של בילינסקי, היו ולדיסלב יבורסקי והרמן דיאמנד (Herman Diamand, 1860–1931), חבר המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הפולנית ואחד האישים שערערו על מנהיגותו של בילינסקי.¹³³ הדיון התקיים באמצע אפריל 1915.¹³⁴ הסיבה המיידית לדיון הייתה פרסום שני מאמרים. האחד היה של גיאורג ברנדס (Georg Morris Cohen Brandes, 1842–1927), חוקר הספרות הדני הנודע, שתמך לפני המלחמה ללא עוררין במאבק הלאומי הפולני. האחר היה פרי עטו של לואיג'י לוצאטי (Luigi Luzzatti, 1841–1927), שר האוצר וראש ממשלת איטליה לשעבר. במאמרים בעיתונות הם יצאו חוצץ נגד הלאומנות הפולנית וגילווייה האנטישמיים, והמאמרים זכו לחשיפה ניכרת באירופה כולה בסוף 1914 ובתחילת 1915 ופתחו דיון פובליציסטי נרחב בסוגיית 'האנטישמיות הפולנית'.¹³⁵

132 על המשבר בוועד הלאומי העליון ראו: סולליה (לעיל, הערה 10), עמ' 127–129.

133 אמתע"י, AU/259IV, פרוטוקול השיחה בין אופנהיימר לבין רוזנר, וינה, 24.4.1915.

134 *Pamiętnik Hermana Diamanda zebrany z wyjątków listów do żony*, Kraków 1932, p. 134

137; יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 38.

Politiken, 26.10.1914; *Jüdische Rundschau*, 12.3.1915, pp. 85–86; *Corriere della Sera*, 135

Szmuel Hirszhorn, 'Żydzy Królestwa Polskiego podczas wojny światowej', 21.2.1915

(okres rosjski)', *Żydzy w Polsce Odrodzonej: Działalność społeczna, gospodarcza*,

מאמריהם, שפורסמו בתקופה שבה נפוצו ידיעות בלתי פוסקות על אירועים אנטישמיים בפולין, עוררו הלכי רוח אנטי פולניים בדעת הקהל היהודית והלא יהודית במרכז אירופה ובמדינות הנייטרליות (במיוחד ארצות הברית).¹³⁶ הדיון בשאלה היהודית בפולין היה אמור להתנהל בצל מה שנתפס כהתקפה יהודית על הלאומיות הפולנית.¹³⁷ עמדתו של דיאמנד הסוציאלי-דמוקרט בשאלה היהודית הייתה ידועה. למרות עברו הציוני, תמך בכל לבו בפתרון אמנציפטורי נוסח מערב אירופה ושלל בנחרצות כל נוסח של אזרחות דיפרנציאלית, כלומר זכויות לאומיות למיעוט היהודי. דיאמנד שאף להגיע להחלטה שתהיה ברוח תפיסתו הלאומית. הצעותיו ברוח זו קוממו את אדולף גרוס (Adolf Gross, 1862–1937), ציר קרקוב בפרלמנט הווינאי מטעם 'המפלגה הדמוקרטית היהודית' (Żydowskie Stronnictwo Demokratyczne). הוא ראה בהצעתו של דיאמנד 'עלבון ליהדות' ותבע שלא לקבל החלטה בעניין זה. למרות זאת שכנע דיאמנד את הנוכחים באותו דיון אד-הוק להרכיב ועדה שתנסח הצהרה בשם יהודי פולין ברוח הצעתו. מי שניסח בפועל את ההצהרה היה דיאמנד עצמו.¹³⁸ ההצהרה פורסמה ב-9 ביולי 1915 בכתב העת *Polen*, שופרו של הוועד הלאומי העליון בשפה הגרמנית.¹³⁹ על ההצהרה חתמו השמנא-וסלתא של המנהיגות היהודית מגליציה שתמכה באינטגרציה, כלומר ה'מתבוללת': נציגיה ברייכסרט האוסטרי ובלנדטג הגליצאי וכן נשיאי הקהילות, כלומר ה'קולטוסגמינדה' (Kultusgemeinde), המוסדות הקהילתיים של קהילותיה המרכזיות של גליציה – למברג (Lwów), קרקוב (Kraków) ופשימשל (Przemysł).¹⁴⁰ לא חתמו עליה מנהיגי המחנה האורתודוקסי אדיר הממדים בגליציה וגם לא אישים מן המחנה הלאומי היהודי.¹⁴¹

oświatowa i kulturalna, eds. Ignacy Schipper, Arjeh Tartakower & Aleksaner Hafftko, *Polen, Wochenschrift für polnische Interessen*, 17. Warsaw 1936, p. 488 (23.4.1915), p. 73

Bernstorff to Bethmann Hollweg, 6.3.1915, in: AA WK No 11 Adh. 2 Bd. 3–4, Der Frank Golczewski, *Polnisch-jüdische Weltkrieg, juden, Memorandum Straus Beziehungen 1881–1822: Eine Studie zur Geschichte des Antisemitismus in Osteuropa*, Wiesbaden 1981, pp. 128–131; מאיר בלבן, 'יהודי פולין ומלחמת העולם', התקופה, יד-טו (תרפ"ג), עמ' 766–767. המאמרים זכו לתגובה חריפה בכתב העת 'פולין' (*Polen*), שופרם של השמרנים מקרקוב בשפה הגרמנית. במאמרים יש התקפה על אי דיוקים (שוליים למדי) במאמרו של ברנדס, כדי להוכיח שמאמרו בשקר יסודו וכי הוא מבוסס על 'מקורות מגמתיים' – לשון נקייה למקורות יהודיים. ראו: *Polen, Wochenschrift für polnische Interessen*, 13 (26.3.1915), pp. 347–348 (23.4.1915), עמ' 73–74.

137 אמתע"י, AU/2591V, פרוטוקול השיחה בין אופנהיימר לבין רוזנר, וינה, 24.4.1915.
138 דיאמנד (לעיל, הערה 134), עמ' 137; יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 38; Henryk Piasecki, *Sekeja Żydowska PPSD i Żydowska Partja Socjalno-demokratyczna*, Wrocław–Warsaw–Kraków 1982, p. 312

139 *Polen, Wochenschrift für polnische Interessen*, 9.7.1915, 'Erklärung', pp. 20–22 שם, שם.

141 הוועד המרכזי של ציוני גליציה פרסם ב-*Neue Freie Presse* הווינאי הבהרה שאף לא נציג אחד של הציונים חתם על העצומה המנוגדת לרוחם. ראו: *Neue Freie Presse*, 15.7.1915, 'Erklärung'

חרף העובדה שהחותמים נמנו עם מחנה אחד, דיברה ההצהרה בשם היהדות האוסטררו-פולנית כולה, והחותמים הביעו מחויבות לתכנית הלאומית הפולנית ולפתרון אוסטררו-פולני. ההצהרה קראה להעניק שוויון זכויות 'אמית' לאוכלוסייה היהודית, שיאפשר את שילובה בחיים הכלכליים והחברתיים 'בכל תחומי התרבות הלאומית'. ההצהרה הסתיימה בהכרזה חד משמעית ש'השאלה היהודית בפולין היא חלק מהשאלה הפולנית'.¹⁴² כוונת מנסחי ההצהרה הייתה, מחד גיסא, להדגיש שרק פתרון השאלה הפולנית בממלכתיות פולנית תפתור את השאלה היהודית, ומאידך גיסא, להדגיש שהשאלה היהודית כפופה לשאלה הפולנית.¹⁴³

בעקבות פרסום ההצהרה פנה אופנהיימר במכתב רשמי לרוזנר וביקש, בלשון רפה, הבהרות על מידת ההתאמה בין הצהרה מסוג זה להבנות בין שני הוועדים.¹⁴⁴ הפנייה לא זכתה לתגובה, דבר המעיד על השינויים שהתחוללו בהנהגה האוסטררו-פולנית המעורבת במשא ומתן. סיבה נוספת, חשובה יותר, לכך שהוועד הלאומי העליון לא האיץ את המשא ומתן היה השינוי שחל במעמדו של הוועד לקראת קיץ 1915 ובמהלכו. לקראת הקיץ השתנה המצב הגאופוליטי באזור. הפיני הרוסי מפולין הקונגרסאית נראה בלתי נמנע ושחרור גליציה המזרחית מידי הרוסים נראה באופק. עקב כך החלו חוגים גרמניים בברלין לחזור אחר אישים וחוגים שונים בוועד הלאומי העליון כדי שיעבירו לרשויות הגרמניות מידע על המצב בוורשה בפרט ופולין הקונגרסאית בכלל. זאת ועוד, אנשי הוועד הלאומי הפולני העריכו כי כעת 'השעה כשרה להתמקח עם אוסטריה'.¹⁴⁵ מצד אחד, הוועד הלאומי העליון חש עתה שהנסיבות פועלות לטובתו והזמן מאפשר לו להשיג את ההישג הפוליטי הרצוי – מימוש הפתרון הפולני – ללא סיוע של הוועד היהודי. מצד אחר, הוועד למען המזרח לא הביא ממילא את הנדונייה שהתבקש להביא: התחייבות גרמנית לצירוף פולין לגליציה. הוועד הלאומי העליון חש אפוא שהיהודים הפכו מיותרים, ויש בכוחו להשיג את מטרתו הנכספת – הכרה גרמנית בפתרון האוסטררו-פולני – בכוחות עצמו. כתוצאה מכך לא היה עוד לפולנים אינטרס להעניק זכויות קולקטיביות ליהודים.

על כן לקראת הסתיו של 1915, משחשו בצד הפולני שהם בעמדת כוח, נסוגו הדמויות המרכזיות בוועד הפולני שעמדו בקשר עם הוועד היהודי מנכונותן לחתום על ההסכמות עם היהודים ולממשן. כך, דרך משל, ציין בילינסקי במכתב עוקצני לאופנהיימר מתחילת ספטמבר 1915 (ימים ספורים לפני שפרש מתפקידו כראש החוג הפולני לטובת יבורסקי): 'ההתחייבויות של העם הפולני ליהדות יקוימו באופן הליברלי ביותר...'.¹⁴⁶ התיבה 'ליברלי' מעוררת ספקות בכל הנוגע לזכויות קולקטיביות. סוברנהיים מהוועד היהודי פנה אל בילינסקי וביקש ממנו

142 *Polen* (לעיל, הערה 139), עמ' 21-22. על העצומה וחיבורה ראו: פיאסצקי (לעיל, הערה 138), עמ' 311-313.

143 יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 38.

144 אצ"מ, A15/VIII 2b, הוועד למען המזרח לרוזנר, 16.7.1915.

145 סולייה (לעיל, הערה 10), עמ' 146, 151-152.

146 אצ"מ, A15/VIII/11, בילינסקי לאופנהיימר, 3.9.1915.

לפרסם בפומבי את ההסכמות שסוכמו בין שני הוועדים,¹⁴⁷ אך בילינסקי התעלם מן הבקשה. ניתן לפרש את התעלמותו זו כרצון להכריז שההכנות בטלות ומבוטלות. גם יורשו של בילינסקי בתפקיד, יבורסקי, התבטא ברוח 'ליברלית' לקראת סוף ספטמבר, כאשר הפולנים חשו שהפתרון האוסטרו-פולני מצוי בהישג ידם: 'רק בהבטחה ברורה והחלטית שפולין שתקום לתחייה לא תדרבן כל מדיניות אנטישמית ותשמור מרחק מהצקות או רדיפות [של היהודים] נוכל להניח את היסוד להתבוללות של ההמונים היהודים'.¹⁴⁸ הצהרה זו של יבורסקי אינה מכירה בזכאותם של היהודים לקיים את ייחודם ובזכויות לאומיות ליהודים.

פליקס מלינרסקי (Feliks Młynarski [Jan Brzoza], 1884-1972), שליח הוועד הפולני הלאומי העליון בארצות הברית, יצא לתמוך בעמדתו הפומבית של יבורסקי. בספר שפרסם בתחילת 1916 הוא הגן על מודל הפתרון האמנציפטורי המערב האירופי, כפי שבא לידי ביטוי במאמרו של יבורסקי, כפתרון היחיד הניתן לממש בפולין: זכויות אזרח אינדיבידואליות ליהודים לצד דחיית כל אפשרות של מתן זכויות קיבוציות. וכך רשם: 'פולין לא מכירה ולא תכיר בשום פולני ממוקף (Hyphenated Poles)'.¹⁴⁹ האפשרות הלאומית שביטא מלינרסקי לא העניקה לגיטימיות לאדם שהוא נתין של בית הבסבורג, אזרח פולני ובן הלאום היהודי הדובר יידיש (או כל צירוף ממוקף אחר). על היהודים להתבולל בקרב הרוב הפולני ולהפוך פולנים 'לגמרי'.

האם מדברי מלינרסקי עולה שלילה מלאה ומוחלטת מצד מחנהו האוסטרו-פולני בדבר הצורך להעניק זכויות למיעוטים או בעד הסדרים קולקטיביים אחרים? התשובה לשאלה זו שלילית. הוועד הלאומי העליון הכיר בצורך של הסדרים כאלה לגבי המיעוט האוקראיני והמיעוט הגרמני.¹⁵⁰

לגבי האוכלוסייה האוקראינית, דעתו של יבורסקי הייתה כי יש לאפשר את 'התנאים המרביים לפיתוח חייהם הלאומיים והתרבותיים'.¹⁵¹ הוא השתמש במינוח 'אוטונומיה לאומית לאוקראינים'.¹⁵² ההכרה בצורך להעניק להם זכויות קולקטיביות לא נבעה מן הצורך להבטיח להם את מלוא שוויון הזכויות, אלא מן ההכרה לפתח ברית פולנית-אוקראינית אנטי רוסית. במילים אחרות, גם כאן, כמו במקרה של המשא ומתן עם הוועד למען המזרח, היה המניע להכרה בזכויות המיעוטים נעוץ בסוגיות גאו-פוליטיות של מדיניות חוץ.¹⁵³

147 אצ"מ, שם, סוברנהיים לבילינסקי, 7.9.1915.

148 *Polen, Wochenschrift für polnische Interessen*, XLIX (24.9.1915), Nur nicht so selbstverständlich tun! וראו גם: פאהן, געשיכטע פון דער אידישער נאציאָנאַל אויטאָנאָמיע אינ'ם פּעריאָד פון דער מערב אוקראינישער רעפּובליק, לעמבערג 1933, עמ' 12.

149 Feliks Młynarski, *The Problems of the Coming Peace*, New York 1916. מצוטט אצל: י"א הורוויטש, אויסגעוועהלטע שריפטן, ניו יארק 1917, עמ' 96. על פעילותו של מלינרסקי בארצות

הברית ראו: סיבורה (לעיל, הערה 28), עמ' 74-77.

150 יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 55.

151 סולייה (לעיל, הערה 10), עמ' 167.

152 יבורסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 55.

153 סולייה (לעיל, הערה 10), עמ' 166-167.

בתזכיר שמסר רוזנר לצ'ירשקי, שגריר גרמניה באוסטריה, ביוני 1915, פירט זה הראשון את נקודת הראות של האוסטרו-פולנים בכל הנוגע למיעוט הגרמני בפולין הקונגרסאית. בתזכיר הודגש כי למיעוט הזה תוצע אוטונומיה תרבותית מלאה.¹⁵⁴ יבורסקי גרס כי יש לעמוד על עיקרון של 'סובלנות לאומית ודתית', כדי ליצור בסיס לתביעה להודיות מצד גרמניה כלפי המיעוט הפולני בפרוסיה. כמו ביחס למיעוט האוקראיני והיהודי לפניו, גם בשאלת המיעוט הגרמני נבע הצורך בהסדר מן האינטרסים של מדיניות החוץ. המשותף בין הענקת זכויות קולקטיביות לגרמנים ולאוקראינים לבין שלילתן מהמיעוט היהודי היה ההקשר הבינלאומי. אם הפולנים ראו בהענקת זכויות לאוקראינים או לגרמנים כלי לקידום מדיניות החוץ של הישות הפולנית (במזרח אל מול רוסיה ובמערב אל מול גרמניה), הרי כבר לא היה להם כל אינטרס להעניק זכויות כאלה למיעוט היהודי. האינטרס הזה פסק משום שהוועד היהודי לא סיפק את הערובה הגרמנית לצירוף פולין הקונגרסאית לגליציה, מכאן, ומשום שהסכמתן של אוסטריה ושל גרמניה לישות מדינית פולנית לא הותנתה בהכרה בזכויות המיעוט היהודי, מכאן.

1. הוועד למען המזרח ומניעיו להיעדר חתימה

הוועד למען המזרח לא הצליח, כאמור, להשיג אישור גרמני לצירוף פולין לגליציה, אך גם לא נתקל בדחייה לדרישתו. זוהי הסיבה העיקרית, אך לא היחידה, לכך שאנשי הוועד למען המזרח לא האיצו את קצב המשא ומתן ולא דחפו לחתימה על ההבנות. סיבה נוספת הייתה הערכתם של חברי הוועד למען המזרח כי הזמן פועל לרעת התנועה הלאומית הפולנית. הערכה זו התבססה על השיחות שניהלו עם פקידים גבוהים, שרים ודיפלומטים במדינות השונות בסוף האביב ובתחילת הקיץ של 1915.¹⁵⁵ בהתאם לכך קבעו פרידמן ואופנהיימר כי יש להנהיג מדיניות של השהיה במשא ומתן עם הוועד הלאומי הפולני העליון,¹⁵⁶ וכינתיים דנו ללא כל חיפזון בסוגיות הקשורות להרכב הוועדות למשא ומתן ותפקידיהן.¹⁵⁷ ואולם כתוצאה מכך הפכו המפגשים בין רוזנר, חבר הוועד הלאומי העליון, לבין אופנהיימר, יושב ראש הוועד למען המזרח, אקראיים יותר ויותר. המפגש האחרון בין שני הצדדים נערך בסוף אפריל 1915.¹⁵⁸

Zentrales Staatsarchiv Potsdam Reichsamt des Innern 19779, Denkschrift vom 10.6.1915 154
beigefügt zum Bericht Tschirschkys 182, 14.6.1915. ראוי: למקה (לעיל, הערה 10), עמ' 154-155.

אצ"מ, Z3/205; Maerz 30. 1915; Unterredung mit dem deutschen Botschafter von Tschischky am 30. Maerz 1915; Protokoll der Unterredung der Herren Dr. Oppenheimer und Dr. Friedemann mit dem ungarischen Staatssekretar Josef Sztterenyi im Hotel Adlon am 25. Juli 1915, nachmittags 1/2 6 Uhr

אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 14.4.1915.

אצ"מ, Z3/205; Protokoll des Gespraches zwischen den Herren Dr. Oppenheimer und Dr. Friedemann und Hofrat Rosner in Wien am 31. Maerz 1915 in dessen Wohnung; פרידמן, שם, 17.4.1915.

אמתע"י, AU/2591V, פרוטוקול השיחה בין אופנהיימר לבין רוזנר, וינה, 24.4.1915.

לקראת הסתיו של 1915 קרא כאמור הוועד למען המזרח הוועד הלאומי העליון, הוועד הפולני, לפרסם את ההבנות אך קריאתו נותרה ללא מענה. ואולם ההתחמקות הפולנית מקידום התכנית המשותפת לשני הוועדים לא גרמה לראשי הוועד למען המזרח לפעול בתקיפות לכיבוד ההבנות שכבר התקבלו בין שני הצדדים. ברגע שאנשי הוועד למען המזרח הבינו שאין ביכולתם להביא את ברלין לאמץ מדיניות גלויה לטובת פתרון אוסטר-פולני, שיכרוך בחובו מתן אוטונומיה לאומית ליהודים ולמיעוטים אחרים בישות הפולנית, הם פנו לאפיק אחר כדי להשיג זכויות קולקטיביות ליהודי פולין. פנייתם הייתה אל רשויות הכיבוש הגרמני ממערב לוויסלה, שנטו להתייחס אל דרישותיהם המעשיות של אנשי הוועד למען המזרח. הוועד ראה בשני מהלכים פוליטיים שנקטו שלטונות הכיבוש צעדים המובילים להכרה ביהודים כמיעוט לאומי הזכאי לזכויות קולקטיביות. הראשון, מינוי חברי מועצה למועצות העירוניות של הערים שבשליטה הגרמנית משמאל לוויסלה על פי מפתח אתנו-לאומי. בלודז', למשל, מונו שלושים ושישה חברי מועצה באופן שווה מקרב שלוש הקבוצות האתנו-לאומיות העיקריות שבעיר: יהודים, גרמנים ופולנים. מינוי של מועצות עירוניות על בסיס כזה נתפס כתחילת מימושו של הסדר לאומי פרסונלי על פי מודל של קוריות לאומיות, כפי שהוצע בהבנות שתוארו למעלה.¹⁵⁹ השני, מינוי בתחילת ספטמבר 1915 של לודוויג האס (Ludwig Haas, 1875–1930), מועמד הוועד למען המזרח, לרפרנט לעניינים יהודיים בממשל הכיבוש של ורשה. חברי הוועד ראו במינוי הישג עצום, שהשלים את ההישג הקודם.¹⁶⁰ עם מינוי עבר המאבק למתן אוטונומיה ליהודי מזרח אירופה מזרחה, אל השטחים בפולין הכבושים בידי גרמניה עצמה, הפעם תוך שיתוף אנשי ציבור יהודים מקומיים.

ז. הערות לסיכום: אפיזודה היסטורית חסרת משמעות?

האם התנועה הלאומית הפולנית שללה כל אפשרות של אוטונומיה באופן מבני ואולי אפילו באופן מהותי? האם התביעות הסותרות של שתי התנועות הלאומיות על גדות הוויסלה הובילו בדרך חד כיוונית לעימות טרגי? יזמתו של הוועד למען המזרח להשגת אוטונומיה לאומית

159 מרקוס זילבר, 'חוקי בחירות בפולין הקונגרסאית במלחמת העולם הראשונה וייצוג היהודים במסדות הנבחרים', מיכאל, טז (תשס"ד), עמ' קמג-קסד.

160 מינוי נתפס בטעות כהישג של גורמים יהודיים-גרמניים שהתנגדו לפעילות הוועד למען המזרח. על מינוי האס כתוצאה מפעילות הוועד למען המזרח ראו: אצ"מ, A15/VIII/7, לוואלד לועד למען המזרח, 2.9.1915; אצ"מ, A15/VIII/7: Gespräch mit den Reichstagsabgeordneten am 25. Aug. 1915; אצ"מ, A15/VIII/2c: Oppenheimer and Sobernheim to Bodenheimer, 4.9.1915. על פעילותו של האס ראו: צכלין (לעיל, הערה 7); Paul Roth, *Die politische Entwicklung in Kongreßpolen während der deutschen Okkupations*, Leipzig 1919, pp. 158, 163, 167–168, 175; Zosa Szajkowski, 'The German Ordinance of November 1916 on the Organization of Jewish Communities in Poland', *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, XXXIV (1966), pp. 125–127; Judith Schrag-Haas, 'Erinnerungen an meinem Vater Ludwig Haas', *Bulletin des Leo Baeck Instituts*, XIII (1961), pp. 73–92.

ליהודי פולין מחד גיסא, והמאמץ של הוועד הלאומי העליון לקדם את כינונה של ישות פוליטית פולנית תחת המרות ההבסבורגית מאידך גיסא, הביאו באביב 1915 להתקרבות קצרת מועד, שתוארה במאמר זה, בין שני ארגונים מרכזיים, שכל אחד מהם ראה בארגון האחר אמצעי להשגת מטרותיה. כפי שצוין, ההבנות הבסיסיות הושגו אף שנגדו תפיסות אידאולוגיות שהיו מושרשות היטב בקרב כל אחד מן הצדדים. מבחינת הוועד הפולני, הסדרים אלה קידמו לכאורה את כינונה של המדינה הפולנית. מבחינה יהודית, היה בהם כדי לעגן מבחינה משפטית את האוטונומיה הלאומית הרצויה, אף שנגדו את האידאל של 'מדינת לאומים'. המאמר מתאר מגעים שהיו יכולים להוביל למתן אוטונומיה ליהודי פולין מחד גיסא, ולסייע במישור הבינלאומי לכינון הממלכתיות הפולנית מאידך גיסא, כל עוד האוטונומיה היהודית לא תערער את העליונות הפולנית.

ואולם ההבנות הללו עמדו על בסיס רעוע, שכן הוועד הפולני לא העריך אותן כחינוניות לביסוס הממלכתיות הפולנית לאחר כינון המדינה הפולנית. הוועד הפולני לא ראה בהענקת של זכויות קולקטיביות ליהודים דרך לקרב את המיעוט היהודי אל רעיון הממלכתיות הפולנית או דרך להבטיח את נאמנותם של האזרחים היהודים הפוטנציאלים של ה'ישות הפוליטית הפולנית החדשה. הנסיבות שבהן הושגו ההסכמות מעידות למעשה על היעדר נכונות להעניק זכויות למיעוטים אלא אם כן יש צורך להשיג הישגים במדיניות החוץ של המדינה. העמדה הרווחת לא הייתה שלביסוס המדינה לאחר כינונה נחוצה אזרחות דיפרנציאלית, המכירה בהבדלי השתייכות בין האזרחים השונים ומעניקה להם כלים משפטיים קולקטיביים להגן על אפיוניהם הלאומיים. אכן, גם הוועד היהודי נפל באותה מלכודת, שכן הוא לא עמד על הצורך במתן זכויות לאומיות ליהודים, כדי שיוכל להשיג את הגיבוש הרצוי של המדינה החדשה וכאמצעי להעמיק את ההזדהות הנאמנה של האזרחים היהודים ושל בני המיעוטים האתנו-לאומיים האחרים.

בתמורה לקבלת זכויות לאומיות ב'ישות הפוליטית הפולנית העתידה לקום, התחייב הוועד למען המזרח להשקיע את מיטב מאמציו להשיג את הסכמת גרמניה לאיחוד גליציה ופולין הקונגרסאית תחת כנפי בית הבסבורג. ואולם הוא נכשל בכך, למרות התגובות החיוביות של אישים מרכזיים בממשל הגרמני, מפאת מרכזיות הסוגיה במדיניות החוץ של גרמניה. הישענות על הפתרון האוטונומיסטי היהודי לא פתרה את מלוא מורכבותה של השאלה הפולנית בעיני כלל קובעי המדיניות הגרמנית.

במהלך הקיץ של 1915 התברר הן לוועד היהודי הן לוועד הפולני שהצד שכנגד לא יוכל למלא את הצפוי ממנו. במקביל התחזקה ההערכה של כל אחד מן הצדדים שבכוחו להשיג את המטרות שהציב לעצמו גם בלא התיווך של הצד שכנגד. כך נפרדו אפוא דרכיהם של שני הוועדים, והעקרונות שסוכמו ועובדו במשותף לא עוגנו מעולם בהסכם בר קיימא. מבחינה זו, ההבנות לא קידמו לא את כינון המדינה הפולנית ולא את השתלבות היהודים בה. פרידמן השלה את עצמו כאשר העריך במרס 1915 ש'קיום של מסמך כזה ישפר את היחסים בין שני השבטים'.¹⁶¹ להבנות לא ניתן פומבי ולכן הן גם לא השפיעו על דעת הקהל במרכז

161 אצ"מ, A8/2/7, יומן אדולף פרידמן, 10.3.1915.

אירופה ועל היחסים הבין-אתניים בין יהודים לבין פולנים, והללו המשיכו להידרדר. כאשר באים לבחון האם הפרשה שהוצגה כאן לא הייתה אלא אפיוזדה חסרת משמעות, יש להביא בחשבון שבמידה מסוימת הייתה כאן הזדמנות שהוחמצה.

ואולם, אם עוקבים אחר השלכותיה לטווח הקצר מגיעים למסקנה שהיא לא הייתה לגמרי נטולת חשיבות, והשלכותיה באו לידי ביטוי בהתפתחויות פוליטיות הן בצד הפולני הן בצד היהודי. בחלק מהמחנה השמרני הפולני בשנות העשרים, בעיקר בקרב מי שהיו קשורים באופן כזה או אחר לוועד הלאומי העליון, ניתן לראות נכונות מסוימת להכיר ביהודים בתור אומה ולהעניק להם זכויות לאומיות כלשהן, כל עוד אינן מתנגשות בעליונות הפולנית.¹⁶² עם זאת, כידוע, מחנה זה נדחק אל השוליים הפוליטיים בפולין שבין שתי מלחמות העולם.

ואילו בצד היהודי ניתן לראות את עקבותיה של הפרשה בניסוח תכנית מוסכמת לכלל יהודי פולין בפברואר 1916. נציגי ארבעת המחנות הפוליטיים-החברתיים של יהודי פולין – הלאומי, הסוציאליסטי, האורתודוקסי והאינטגרציוניסטי – התכנסו בוורשה בפברואר 1916 לנסח הסכמות פנים יהודיות. בשיחות אלה נטלו חלק אישים מרכזיים בפוליטיקה היהודית (ובהם כאלה שעתידיים היו ליטול חלק חשוב בפוליטיקה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם),¹⁶³ שידעו על תהליך גיבוש ההבנות ולקחו אותן בחשבון. בשיחות בפברואר 1916 גובשה תכנית שנועדה לשמש בסיס לניסוח תביעותיהם המשותפות של כלל יהודי פולין מן הישות הפולנית שתקום בתום המלחמה. נציגי הציבור היהודים הדגישו את הסתייגותם מפולניזציה כפויה, הדגישו את הממד האוטונומי בשדה החינוך, תבעו לעגן בחוקה מועצה יהודית עליונה שתנהל את ענייני התרבות והחינוך היהודיים והדגישו את סוגיית הקוריה היהודית – כל זאת במסגרת ישות מדינית פולנית.¹⁶⁴

ההסכמות הפנים יהודיות הללו שימשו בבוא העת בסיס לכמה נקודות מרכזיות ב'צו לארגונה של החברה היהודית הדתית בממשל הכיבוש של ורשה' (למשל ייסוד של המועצה הארצית העליונה וסוגיית חינוך הנוער), שהוציא שלטון הכיבוש הגרמני בפולין בנובמבר 1916. צו זה היה פרי יזמתו של לודוויג האס, הרפרנט לעניינים יהודיים בממשל הכיבוש של ורשה, שידע על המגעים שהתנהלו בין אנשי הוועד למען המזרח לבין הוועד הלאומי הפולני מתעודות שאנשי הוועד למען המזרח העבירו אליו (ואשר קצתן עומדות בבסיס מאמר זה).¹⁶⁵ חשיבות הצו של האס הייתה בכך שהוא היה בתורו בסיס לצו של פילסודסקי מפברואר 1919, להכניס שינויים בארגון הקהילות היהודיות בשטחי מלכות פולין הקונגרסאית לשעבר

162 ראו למשל: מיך (לעיל, הערה 87), עמ' 149–150, 163–167.

163 למשל: השל פרבשטיין (1870–1948), מאיר קלומל (1875–1936) ויוסף דודסון (1881–1947). ראו: אצ"מ, A15/VIII/9c: Sitzung im Hause des Dr. Goldflamm am 3. Februar um 1/2 8 Uhr. וראו גם: אצ"מ, A15/VIII/11: Vorschläge zur Regelung des Stellung der Minderheiten im zukünftigen polnischer Gemeinwesen Sitzung

Marcos Silber, 'The Development of a Joint Political Program for the Jews of Poland during World War I – Success and Failure', *Jewish History*, XIX (2005), pp. 211–226

165 אצ"מ, A15/VIII/9b: 'Protokoll einer Unterredung zwischen dem Reichstagsabgeordneten Dr. Hass und Prof. Sobernehim im Reichstag am 17.8.1915'

Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie) byłego Królestwa Kongresowego), צו שהפך לאחר מכן בסיס לכל החקיקה בענייני הקהילות היהודית שנחקקה בפולין מאז ועד מלחמת העולם השנייה.¹⁶⁶ ואולם, דומני כי ההשלכות החשובות יותר של פרשת ההבנות וכישלונן באו לידי ביטוי בהכרה היהודית ההולכת וגוברת, במהלך מלחמת העולם הראשונה, כי יש לשכנע את המעצמות המעורבות במלחמה בצורך לעגן זכויות קולקטיביות ליהודי מזרח אירופה בהסכמים בינלאומיים.¹⁶⁷ סביר להניח שמנהיגים יהודים בפולין בין שתי מלחמות העולם האמינו כי אם הישג כזה היה קרוב באביב 1915, ניתן להגיע להישג דומה לו בעתיד. במילים אחרות, אני מניח שהפרשה המריצה את המנהיגות היהודית לתבוע ביתר עוז ובתוקף רב את זכויותיהם הקולקטיביות של היהודים. זאת ועוד, עקרונות ההידברות הגיעו גם למשרדי הוועד הפועל הציוני בברלין, ויש להניח שאישים מרכזיים שהיו מעורבים בניסיונות למצוא פתרון לשאלה היהודית הפולנית עם תום מלחמת העולם ידעו על ההבנות.¹⁶⁸ אני מניח כי ידיעה כזאת הייתה יכולה להשפיע על תביעותיהם ועל הערכתם בדבר נחיצותן של ערבויות בינלאומיות.¹⁶⁹ דווקא נקודת התורפה של הפרשה הזאת, היעדר מחויבות גרמנית להסדר כזה, חידדה את הצורך בעיגון זכויותיהם הקולקטיביות של היהודים בהסכם בינלאומי מתוך קבלת ערבויות בינלאומיות.

166 על הצו ראו: מרקוס זילבר, 'רשויות גרמניות, רשויות פולניות ותקנון הקהילה היהודית במלחמת העולם הראשונה', גלעד, יח (תשס"ב), עמ' קעז-קצ. על הצו בהקשר של המדיניות הגרמנית כלפי האוכלוסייה היהודית בפולין הכבושה ראו מחקרו החלוצי של שייקובסקי (לעיל, הערה 160), עמ' 139-111. וראו גם: צכלין (לעיל, הערה 7), עמ' 206-207. על החקיקה הפולנית בנוגע למוסד הקהילתי היהודי וביחס להתבססותו על מסד משפטי מזמן הכיבוש הגרמני, ראו: פ' זילבערדיק, 'די יודישע קהילה אין פוילען', די יודישע קהילה - זאמלונג פון ארטיקלען און מאטעריאלען, בעריכת יצחק גרינבוים, ווארשא 1920, עמ' 74-75; לעאן בראנדעס, 'די רעכטלעכע לאגע פון יידן אין פוילן צווישען ביידע וועלט מלחמות', ייווא בלעטער, 42 (1977), עמ' 147-150, 153-159; אלכסנדר גוטרמן, קהילת ורשה בין שתי מלחמות העולם - אוטונומיה לאומית בכבלי החוק והמציאות, 1917-1939, תל אביב 1997, עמ' 69-75, 174-175; וראו גם: Krzysztof Krasowski, *Związki Wyznaniowe w II Rzeczypospolitej - Studium Historycznoprawne*, W-wa-Pozna 1988, pp. 179-190; M. Ringel, 'Ustawodawstwo Polski Odrodzonej o gmin żydowskich', *Żydzi w Polsce Odrodzonej: Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*, eds. Ignacy Schipper, Arjeh Tartakower & Aleksaner Haffika, Warsaw 1936, pp. 242-248

167 'די ליגא פון די נאציעס און דאס אידישע פאלק', היינט, 28.10.1918; 'די אידען פראגע אויפ'ן שלום קאנפערענץ - ווער זאל אונז פערטרעטען ביים גרינעס פעלקער טיש?', היינט, 31.10.1918; 'Die Liga des Nationen und das jüdische Volk', 'Der Völkerbund und die Juden', *Jüdische Rundschau*, 18.10.1918

168 אצ"מ, Z3/205: 'Vorschläge zur Regelung der Stellung der Minderheiten im zukünftigen polnischen Gemeinwesen' (Memorandum) (April 1915)

169 הספרות בנדון עצומה. לאחרונה התייחס לעניין זה דוד אנגל, 'מנהיגים יהודים, תכנון אסטרטגי והזירה הבינלאומית לאחר מלחמת העולם הראשונה', מיכאל, טז (תשס"ד), עמ' קסח, קא-קעב.